

Ida Leśnikowska-Matusiak
Aneta Wnuk
Instytut Transportu Samochodowego

**MŁODZIEŻ JAKO PODMIOT DZIAŁALNOŚCI EDUKACYJNEJ
W KONTEKŚCIE POLITYKI BEZPIECZEŃSTWA RUCHU DROGOWEGO
UNII EUROPEJSKIEJ NA LATA 2011-2020**

Szkolenie i edukacja użytkowników dróg to jeden z priorytetów polityki bezpieczeństwa ruchu drogowego Unii Europejskiej na lata 2011-2020. W artykule przedstawiono wybrane problemy współczesnej pedagogiki, jej kondycję i znaczenie w rozwiązywaniu obecnych problemów świata, w tym zagrożenia bezpieczeństwa na drogach. Szczególną i często pomijaną grupą adresatów oddziaływań edukacyjnych w tym zakresie są młodzi ludzie. Ze względu na duże zróżnicowanie pod względem moralności, obyczajów, systemów światopoglądowych, uznawanych wartości grupa ta wymaga stosowania starannie przemyślanych i często niekonwencjonalnych metod i środków nauczania i wychowania.

***THE YOUTH AS THE OBJECT OF THE EDUCATIONAL ACTIVITIES
IN THE CONTEXT OF THE ROAD TRAFFIC SAFETY POLICY OF THE
THE EUROPEAN UNION FOR THE YEARS 2011-2020***

Training and education of road users is a priority of the road safety policy of the European Union for the period 2011-2020. The article presents selected problems of modern pedagogy, its condition and significance in addressing the current problems of the world, including safety hazards on the road. A particular and often neglected target group of educational activities in this area are young people. Due to the great diversity in terms of morality, customs, outlooks systems, and recognized values this group requires a carefully thought-out and often unconventional methods and means of teaching and education.

Wprowadzenie

W 2010 roku Komisja Europejska określiła kierunki polityki bezpieczeństwa ruchu drogowego Unii Europejskiej na lata 2011-2020. Politykę tę określają trzy dokumenty: Biała Księga w sprawie transportu („Biała Księga – Plan utworzenia jednolitego europejskiego obszaru transportu Unii Europejskiej”), IV Ramowy Program Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego oraz raport Parlamentu Europejskiego.

Głównym celem tej polityki jest zmniejszenie o 50% liczby śmiertelnych ofiar wypadków drogowych do roku 2020 oraz zero zabitych na drogach w 2050 roku.

Komisja Europejska zarekomendowała koncentrację działań na realizacji 7 następujących obszarów (celów szczegółowych):

- szkolenie i edukacja użytkowników dróg;
- poprawa egzekwowania przepisów;
- bezpieczniejsza infrastruktura drogowa;
- bezpieczniejsze pojazdy; wykorzystanie nowoczesnych technologii (ITS);
- poprawa systemu ratownictwa i opieki nad ofiarami wypadków;
- poprawa bezpieczeństwa niechronionych użytkowników dróg [8].

Priorytetowe znaczenie edukacji dla bezpieczeństwa ruchu drogowego nie podlega dyskusji. Wszyscy zgadzają się, że należy edukować natomiast otwarte pozostaje pytanie jak to robić w dzisiejszej postmodernistycznej rzeczywistości, aby osiągać założone cele.

Uczestnicy ruchu drogowego są pierwszym i najważniejszym ogniwem systemu bezpieczeństwa drogowego, gdyż niezależnie od tego, jakie zostaną podjęte środki techniczne skuteczność polityki na rzecz bezpieczeństwa ruchu drogowego i tak zależy ostatecznie od ich zachowania [29].

Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 27 września 2011 r. w sprawie bezpieczeństwa ruchu drogowego w Europie w latach 2011-2020 (2010/2235(INI)) podkreśla między innymi, że:

- *bezpieczeństwo drogowe w dużej mierze zależy od ostrożności, zwracania uwagi na innych i wzajemnego szacunku, a także od przestrzegania obowiązujących przepisów (...),*
- *konceptcja kształcenia ustawicznego powinna cieszyć się większym uznaniem w ruchu drogowym (...),*
- *szkolenie w zakresie ruchu drogowego i programy kształcenia uczestników ruchu powinny rozpoczynać się już od najmłodszych lat w domu i w szkole (...).*

W odniesieniu do szkolenia początkujących kierowców Parlament Europejski między innymi:

- *apeluje o wprowadzenie środków mających na celu podniesienie jakości szkolenia początkujących kierowców, np. jazda pod nadzorem doświadczonego kierowcy z chwilą ukończenia 17 lat...domaga się ponadto wprowadzenia obowiązkowego szkolenia w zakresie bezpieczeństwa dla młodych i nowych uczestników ruchu, aby mogli oni w praktyce zapoznać się z różnymi sytuacjami zagrożenia,*
- *domaga się, aby w ramach szkoleń dla kierowców – jako jeden z głównych aspektów kształcenia początkujących kierowców pozwalających na uzyskanie i zwiększanie bezpieczeństwa na drodze – zwracać większą uwagę na główne przyczyny wypadków śmiertelnych i poważnych obrażeń, takie jak nadmierna prędkość, jazda pod wpływem alkoholu, narkotyków i niektórych leków wpływających na sprawność kierowcy, jazda bez zapiętych pasów bezpieczeństwa lub innego wyposażenia ochronnego, np. kasku*

w przypadku użytkowników pojazdów dwukołowych, a także korzystanie z urządzeń komunikacji ruchomej w czasie jazdy oraz zmęczenie,

- *uważa, że podczas lekcji nauki jazdy należy zwracać większą uwagę na obecność zmotoryzowanych pojazdów dwukołowych i ich widoczność,*
- *zachęca państwa członkowskie do wprowadzenia systemu specjalnych punktów karnych za najbardziej niebezpieczne wykroczenia, który byłby najskuteczniejszym uzupełnieniem kar finansowych,*
- *wzywa Komisję do organizowania co trzy lata unijnych kampanii informacyjnych poświęconych konkretnym zagadnieniom związanym z bezpieczeństwem ruchu drogowego oraz do systematycznego korzystania z kanałów komunikacji powstałych w wyniku wprowadzenia karty ruchu drogowego na potrzeby tych kampanii [12].*

W ramach współczesnej filozofii bezpieczeństwa ruchu drogowego stosowanie rozwiązań, które stwarzają możliwość pojawienia się ofiar śmiertelnych i rannych jest nie do przyjęcia, pomimo to dalsze kontynuowanie tradycyjnych sposobów rozwiązywania problemów bezpieczeństwa ruchu drogowego (nadzór i kampanie edukacyjne) może być coraz trudniejsze i wiązać się z gwałtownym spadkiem ich efektywności.

Jedną z przyczyn braku efektywności działań edukacyjnych w zakresie bezpieczeństwa ruchu drogowego jest ogólny kryzys edukacji oraz kryzys jej podstawowych instytucji. Wynika on przede wszystkim z zaniku sensu edukacji w jej tradycyjnym rozumieniu tj. kształcenia i wychowania. Dzisiejsza szkoła rezygnuje z wychowania, skupia się jedynie na funkcji nauczania. Tym samym szkoła nie przygotowuje uczniów między innymi do pełnienia przyszłych ról społecznych [27].

We współczesnej edukacji można wyróżnić następujące dwa główne modele „*Jeden można nazwać anarchistycznym, gdzie promuje się bezstresowość postaw, zafalszowaną tolerancję oraz nieograniczony naturalizm. (...) Drugi model oparty jest na postawie spryciarza. Liczą się tu przede wszystkim umiejętności lawirowania, cwaniactwa oraz trzeźwego pragmatyzmu (...) Szczególnie widoczne efekty takiego postępowania uwidaczniają się we wszelkiego rodzaju tendencjach permissywizmu wychowawczego – rozumianego jako różnego rodzaju działania przyzwalające, czy pozwalające na coś. Chodzi tu o myślenie w kategoriach absolutyzujących niejako wolność człowieka, w wyniku którego pojawia się postawa akceptacji zachowań „dowolnych”, nie odnoszących się do żadnych norm czy reguł, aprobująca wielość stanowisk i rozwiązań w świecie wartości.*” [11, s. 4]

Współczesne społeczeństwa zachodnie składają się z kilku generacji, które różni moralność, obyczaje, tradycje, systemy światopoglądowe, ideologiczne, uznawane wartości. Dla edukacji w zakresie bezpieczeństwa ruchu drogowego stanowi to wielkie wyzwanie.

Jednym z takich szczególnych wyzwań są młodzi ludzie, w tym tzw. młodzi kierowcy, którzy akceptują wysoki poziom ryzyka i niekiedy nawet poszukują zagrożeń kierując się takimi motywami jak współzawodnictwo, zmniejszenie napięcia, możliwość „pokazania się”, społeczne/grupowe normy, wzorce lansowane przez media czy kierowców rajdowych. Młodzi kierowcy to osoby w wieku 18-24 lata, posiadający prawo jazdy nie dłużej niż 2 lata. Od lat osoby te stanowią poważne zagrożenie w ruchu drogowym na całym świecie. W Polsce młode osoby (18-24 lata) stanowią 9,5% populacji (2012), młode kobiety – 8,9% wszystkich kobiet, młodzi mężczyźni – 10% wszystkich mężczyzn. Młodzi kierowcy częściej niż inni kierowcy są uczestnikami wypadków ze względu na cechy związane z wiekiem i brak doświadczenia w prowadzeniu pojazdu, jednak wraz z liczbą przejechanych kilometrów ryzyko wypadku w tej grupie spada [16].

Jednocześnie młodzi ludzie w wieku 15-24 lata to grupa uczestników ruchu, do której w Polsce najrzadziej adresowane są działania edukacyjno-prewencyjne.

1. Wybrane problemy współczesnej pedagogiki

Pedagogika należy do nauk społecznych (humanistycznych). Obejmuje teorię i praktykę działalności opiekuńczo-wychowawczej dzieci i młodzieży oraz działalności edukacyjnej ludzi dorosłych w różnym wieku. Natomiast pedagogią (gr. *paidagogia*) określana jest dyscyplina pedagogiczna, która zajmuje się praktyczną działalnością wychowawczą. Pojęcie to odnosi się także do paradygmatu edukacyjnego / doktryny pedagogicznej, ideologii edukacyjnej bądź ukrytego programu wychowawczego. Współczesna pedagogika w skali globalnej znajduje się w ideowym kryzysie, pomimo powstawania nowych koncepcji wychowania i nauczania, które próbują nawiązywać do funkcjonowania człowieka w obecnej rzeczywistości. Charakteryzuje je:

- **humanizm.** Polega na uznaniu godności i wyjątkowości człowieka, odejściu od przymusu i manipulacji w wychowaniu. Efektami procesu wychowania powinny być: aktywne uczestnictwo w kulturze, życiu społecznym oraz aktywność samorozwojowa.
- **uniwersalizm.** Pojęcie to ma wiele postaci, np. uniwersalizm religijny, etyczny, ekonomiczny, pedagogiczny. „Słowo uniwersalistyczny oznacza ogarnianie pewnej całości. Uniwersalny to jednakowy dla wszystkich. Może być specyficznym sposobem myślenia o świecie, nauce, kulturze poprzez przybliżanie i analizę pewnych całości, jednakowości.” [28, s. 17] W rozumieniu potocznym „uniwersalny” oznacza to, co jest powszechne, wielostronne, wszechstronne, jednakowe dla wszystkich, odnoszące się do jakiejś całości, wielofunkcyjności.
- **pluralizm.** Polega na ciągłym wyborze między alternatywnymi możliwościami oraz eksperymentowaniem różnymi środkami i różnorodnymi drogami i metodami. W praktyce oznacza to, że każdy może stosować odrębny styl wychowania, wybierać inny sposób badań, krytyki i akceptowania określonych teorii wychowania.

Główne zasady współczesnej pedagogiki: humanizm, uniwersalizm i pluralizm są jednocześnie cechami charakterystycznymi wszechstronnego rozwoju tej dziedziny [24].

Do najważniejszych współczesnych koncepcji pedagogicznych należą:

- antropologia pedagogiczna,
- antypedagogika,
- neokonserwatyzm pedagogiczny,
- pedagogika krytyczno-emancypacyjna.

Różni je przede wszystkim sposób postrzegania człowieka.

Podstawy metodyczne i zasady **antropologii pedagogicznej** opracował Otto Fryderyk Bollnow, niemiecki pedagog i filozof. Zgodnie z podejściem egzystencjalno-filozoficznym, egzystencja człowieka przejawia się w pojedynczych momentach (np. w czasie odczuwania lęku). Według Sørensa Kierkegaarda „dzięki lękowi udaje się wyrwać z codzienności. Dzięki niemu można doświadczyć zawrotu głowy związanego z wolnością”.

Człowiek ani nie podąża do przodu, ani nie powraca do sytuacji wyjściowych, ale rozwija się i udoskonala ciągle poszukując i „zbaczając ze szlaku”. Na tej podstawie Bollnow stworzył zasadę pedagogiczną otwartości na nowe zjawiska. Postulował, aby szkoła tradycyjnie traktująca kształcenie jako proces ciągły wzbogaciła go o zdarzenia nieciągłe (spotkania), czyli o możliwość zaistnienia w nim niezaplanowanych ani nieobjętych metodyką osobistych spotkań.

Obecnie w **antypedagogice** istnieją dwa następujące nurty: pedagogika negatywna (przedstawiciele tego nurtu antypedagogiki krytykują pedagogikę tradycyjną za brak osiągania zamierzonych celów po zakończeniu oddziaływań wychowawczo-dydaktycznych) i czarna pedagogika (radikalny odłam antypedagogiki, którego przedstawiciele twierdzą między innymi, że tradycyjna pedagogika zniewala dziecko i nauczyciela, uniemożliwia dziecku możliwość samostanowienia i rozwoju własnej osoby). Do głównych przedstawicieli antypedagogiki należą: Alice Miller, szwajcarska psychoanalityk, Ekkehard von Braunmühl, prekursor antypedagogiki w krajach niemieckojęzycznych, Hubertus von Schönebek, doktor filozofii, który pod koniec lat siedemdziesiątych założył organizację „Przyjaźń z Dziećmi” (Freundschaft mit Kindern), a w 1980 r. ogłosił Niemiecki Manifest Dziecięcy oparty na dwóch głównych prawach: prawie do samostanowienia i prawie do równouprawnienia.

Zwolennicy **neokonserwatywnego pedagogicznego** przypisują szczególne znaczenie edukacji. Według nich jest ona nie tylko źródłem dobrobytu, rozwoju gospodarczego, ale przede wszystkim ochrony i utrwalenia wartości moralnych. Tylko szkoły reprezentujące wysoki poziom są w stanie przygotować odpowiednio wykształcone kadry dla gospodarki oraz zapewnić „zdrowe” pod względem moralnym społeczeństwo. Dlatego celem edukacji neokonserwatywnej jest moralność i wspólnota kulturowa oraz przywrócenie szkole jej funkcji wychowawczych. W tym procesie szczególną rolę pełni szkoła, rodzina i społeczność lokalna. Głównymi przedstawicielami neokonserwatywnego pedagogicznego są niemieccy uczeni: filozof Herman Lubbe, miał on także znaczący wpływ na tworzący się ruch neokonserwatywny w krajach niemieckojęzycznych, Christa Meves psycholog, uhonorowana Federalnym Krzyżem Zasługi i Wolfgang Brezinka profesor nauki o wychowaniu, jeden z największych teoretyków nauki o wychowaniu naszych czasów. Jego zdaniem obecnie najbardziej potrzebna jest pedagogika praktyczna, „która będzie teorią przygotowującą do właściwych działań wychowawczych w danej sytuacji społeczno-kulturowej.” [23]

Pedagogika krytyczno-emancypacyjna opiera się na założeniu, że edukacja powinna wyzwalać człowieka i jego możliwości, przygotowywać do przebudowy rzeczywistości dzięki rozwojowi postaw kreatywnych, twórczych. Szkoła powinna kierować się wiedzą nastawioną na zmianę i rozwój, dostosowaną do potrzeb współczesnego społeczeństwa, koncentrować się na doskonaleniu oraz na zaspokojeniu zróżnicowanych potrzeb społecznych i indywidualnych dzieci i młodzieży.

„Emancypowanie się współczesnego człowieka to zdolność uwalniania się od przymusu, ograniczeń, źródło sukcesu w dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości i proces rozwijania podmiotowego potencjału w celu poszerzenia obszarów wolności” [2, s. 37].

Bogusław Śliwerski cele wychowania krytyczno-emancypacyjnego określa następująco:

- sprzeciw i opór zamiast konformizmu,
- wspieranie konfliktów zamiast praktyki wychowania unikającej konfliktów,
- krytyczna racjonalność zamiast irracjonalności służącej interesom społecznym,
- ideologiczno-krytyczne oświecenie zamiast fałszywej świadomości,
- samostanowienie i współstanowienie zamiast stanowienia przez innych,
- zmiany społeczne zamiast reprodukcji tego, co istnieje,
- równość szans zamiast klasyfikowania i ograniczania,
- współpraca i solidarność zamiast rywalizacji [19].

Wybitnym przedstawicielem krytycznej nauki o wychowaniu jest Theodor Adorno, niemiecki filozof, socjolog, teoretyk muzyki i kompozytor, natomiast radykalnej

pedagogiki emancypacyjnej – Paulo Freire brazylijski pedagog, autor programu alfabetyzacji dorosłych.

Działania pedagogiczne między innymi obejmują wychowanie, które jest różnie definiowane. Jednak najczęściej pod tym pojęciem rozumie się proces, czyli celową, świadomą działalność pedagogiczną mającą na celu wywołanie względnie trwałych zmian w osobowości i zachowaniu jednostki. Jego nadrzędnym celem jest przygotowanie człowieka do życia w społeczeństwie.

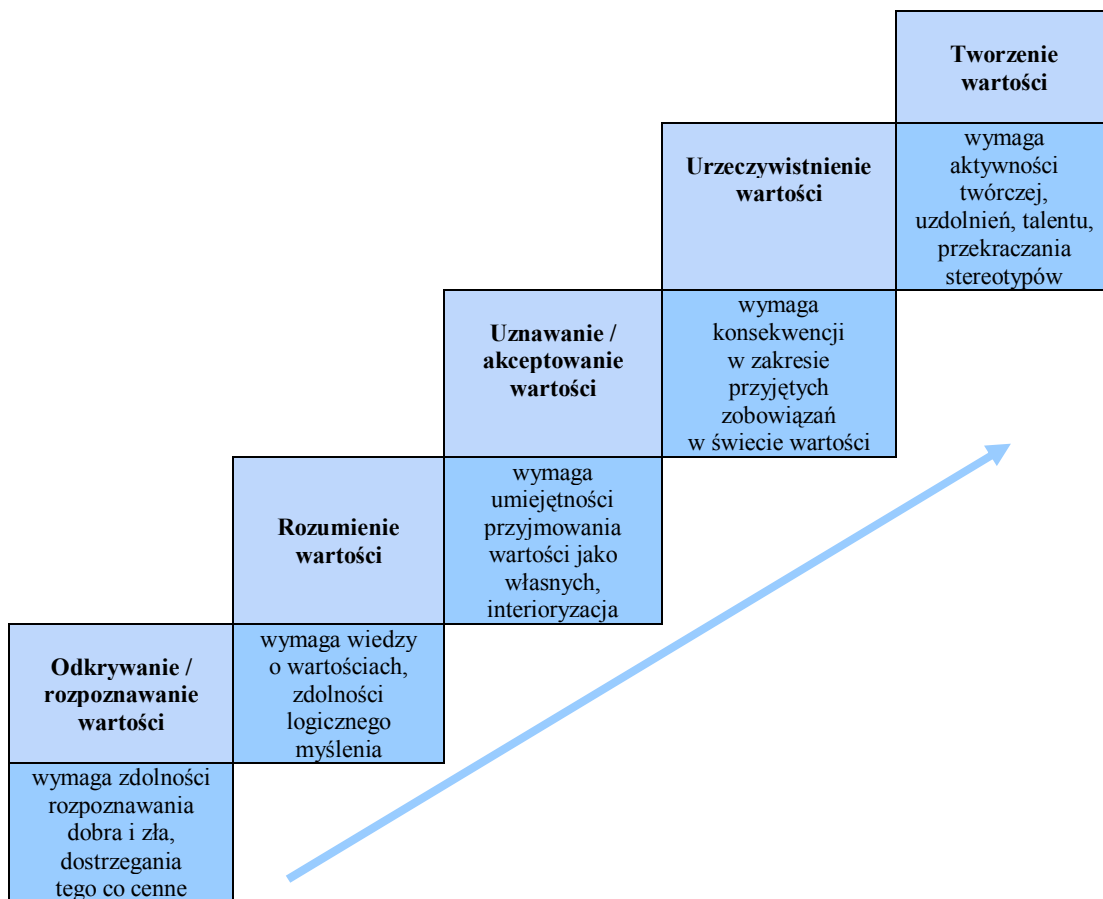
„Przez moralność w neutralnym tego słowa rozumieniu, można by rozumieć zespół norm, ocen i wzorów postępowania, które regulują bądź pretendują do regulowania stosunków między jednostkami, między jednostką i grupą społeczną, między grupami społecznymi, między jednostką i grupą z jednej strony, a instytucjami z drugiej, które apelują do człowieka jako człowieka, bądź też oceniają człowieka jako człowieka, a których respektowanie jest wymuszane przez sankcje opinii publicznej” [9, s. 17-18].

Do ważnych składników struktury moralności należą:

- oceny. Oceny moralne mogą dotyczyć konkretnych, jednostkowych zachowań bądź całości zachowań w danym środowisku. Ocenie podlegają zarówno motywy jak i skutki takich zachowań,
- wzory. Wyobrażeniem idealnych stosunków międzyludzkich są wzory osobowe czy wzory postępowania uważane za pozytywnie moralne przedstawiane np. w twórczości filmowej, literackiej a także konkretni członkowie danego społeczeństwa przestrzegający norm moralnych апробowanych przez to społeczeństwo,
- sankcje moralne. *„Sankcje moralne są sposobem reagowania grupy społecznej na naruszenie czy przekroczenie określonych, przyjętych norm. Grupa w obrębie swojej przestrzeni określa zakres zachowań członków, wyznaczając jednocześnie granice z nakreślonym marginesem swobody (...). Przekroczenie owej granic jest nie tylko niedopuszczalne, ale jednocześnie, o ile zaistnieje, jest karane. Grupa dysponuje bogatym zestawem środków reagowania.”* [20, s. 196]

O poziomie świadomości moralnej decydują dwa czynniki: wiedza i emocje. Oba te czynniki są efektem uczestnictwa jednostki w życiu społecznym, w tym także efektem oddziaływań wychowawczych. Skutkiem wychowania moralnego są postawy społeczno-moralne jednostki, czyli jej stosunek do innych osób, do świata kultury i świata przyrody. *Postawa moralna jest zintegrowanym zespołem elementów poznawczych, motywacyjnych i emocjonalnych wyrastających na podstawie stosunków międzyludzkich w danej grupie społecznej* [20, s. 195].

Człowiek swoje postawy moralne przejawia w różnych formach zachowania. W celu dokonania jakichkolwiek zmian postaw moralnych, należy poznać rzeczywiste, a nie tylko deklarowane motywy kierujące zachowaniem jednostki. Należy także pamiętać, że kształtowanie postaw moralnych dokonuje się w środowisku społecznym, w którym często pojawiają się odmienne wartości i konflikty między interesami poszczególnych grup. Na jednostkę wpływ ma wiele osób, w tym znaczących dla niej, które mogą reprezentować odmienne systemy wartości moralnych i dążyć do ukształtowania w jednostce często przeciwstawnych postaw moralnych. Dlatego w sferze wychowania należy kłaść nacisk na rozpoznawanie, rozumienie, akceptowanie i urzeczywistnianie wartości.

Rys. 1. Hierarchiczna struktura etapów nabywania kompetencji aksjologicznych w wychowaniu.

Fig. 1. Hierarchical structure of axiological competences acquisition stages in the education

[źródło: Pedagogika, red. Bogusław Śliwerski, T. 1. Podstawy nauk o wychowaniu Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2006, s. 413.]

2. Socjalizacja w kontekście bezpieczeństwa ruchu drogowego

Człowiek jest istotą społeczną, która od urodzenia do końca życia podlega socjalizacji czyli ogółowi działań zmierzających do uczynienia z jednostki istoty społecznej poprzez umożliwienie jej stawania się pełnowartościowym członkiem społeczeństwa (posiadającym określone kwalifikacje, systemy wartości oraz rozwój osobowości) [17].

W procesie socjalizacji jednostka między innymi nabiera umiejętności konieczne do pełnienia określonych ról, skutecznego porozumiewania się, przyswajają określone wartości i normy postępowania, a także zmienia swoje poglądy i doskonali zachowania (relacje międzyludzkie).

Socjalizacja zapewnia ład (porządek) społeczny oparty na określonych zasadach, normach i wartościach tj. *sposób zachowania poszczególnych jednostek i zbiorowości wobec siebie wyznaczony przez prawo, moralność, obyczaje, tradycje, systemy światopoglądowe, ideologiczne, uznawane wartości. Jeżeli podstawą ładu społecznego jest współpraca, umiejętność uzgadniania rozbieżnych interesów, consensus, akceptowanie*

przez członków zbiorowości wspólnej hierarchii wartości, wówczas następuje rozwój i postęp; w przeciwnym wypadku dochodzi do działań destrukcyjnych, konfliktowych, które powodują dezorganizację zagrażającą rozpadem określonej zbiorowości [25].

Do głównych czynników zapewniających ład społeczny należą następujące **normy** i wartości społeczne przyjęte w społeczeństwie:

- normy prawne (zasady zachowania określone w przepisach), których nieprzestrzeganie skutkuje sankcjami,
- normy religijne dotyczące tylko osób danego wyznania, wskazujące jakie zachowanie jest grzeszne,
- normy moralne (etyczne) określające bezwzględny nakaz lub zakaz określonego zachowania. Ich nieprzestrzeganie może skutkować wyizolowaniem jednostki,
- normy obyczajowe określające, co wypada lub czego nie wypada robić,
- normy zwyczajowe określające zachowania charakterystyczne dla całego społeczeństwa albo dla jakichś grup społecznych.

Normy mogą być sformułowane w postaci pisanych regulaminów lub przepisów (normy formalne) lub powstać w wyniku wzajemnych kontaktów interpersonalnych (normy nieformalne).

Wartości społeczne definiowane są jako *to wszystko co uchodzi za ważne i cenne dla jednostki i społeczeństwa oraz jest godne pożądania, co łączy się z pozytywnymi przeżyciami i stanowi jednocześnie cel dążeń ludzkich* [13, s. 23].

Ich geneza leży w tym, co jest niezbędne ludziom, co ułatwia współżycie i współpracę tj. bezpieczeństwo, możliwość rozwoju, odpowiedzialność, tolerancja, praworządność. Zaspokajaniu potrzeb społecznych służą instytucje społeczne wykonujące określone zadania. Należą do nich:

- instytucje formalne np. szkoła. Są utworzone prawnie, a ich działalność jest uregulowana przepisami,
- instytucje nieformalne np. Uniwersytety Latające zakładane przez opozycję w czasach PRL-u. Powstają, kiedy zachodzi odpowiednia potrzeba.

Ze względu na ich merytoryczne funkcje instytucje dzieli się na:

- polityczne np. partie, związane ze zdobywaniem, wykonywaniem i utrzymywaniem władzy,
- religijne np. kościół katolicki, określające zachowania religijne, stosunek ludzi do osób uznanych za święte,
- ekonomiczne np. banki, zajmujące się produkcją i podziałem dóbr, usługami, obiegiem pieniądza,
- wychowawcze i kulturalne np. szkoły, muzea zajmujące się edukacją i przekazywaniem dziedzictwa kulturowego,
- socjalne np. ośrodki pomocy społecznej, ośrodki wsparcia, ośrodki interwencji kryzysowej wykonujące świadczenia bytowe, opiekuńcze, wspomagające, edukacyjne.

Człowiek żyje zwykle w określonym otoczeniu (środowisku), z którym łączy go ściśle związki, mające między innymi wpływ na jego zachowanie. Na zachowanie człowieka w ruchu drogowym wpływ mają:

- **jego potrzeby, postawy i osobowość.** Społeczne *potrzeby* ludzkie są objawem zależności człowieka od otoczenia, przejawiają się potrzebą miłości, uznania, przynależności do grupy, bezpieczeństwa. Potrzeby bezpieczeństwa wyrażają się unikaniem tego, co może przynieść śmierć lub cierpienie.

Postawy mają duży wpływ na ludzkie zachowanie. W kształtowaniu się postaw decydujący wpływ odgrywają emocje oraz – w mniejszym stopniu – posiadana wiedza i doświadczenie.

Osobowość jest różnie definiowana przez psychologów, jednak cechą wspólną tych podejść jest akcentowanie niepowtarzalności sposobu funkcjonowania psychiki poszczególnych ludzi – ich myślenia, odczuwania, zachowania oraz radzenia sobie z problemami.

- **rodzina.** Rodzina jest najbardziej powszechną grupą społeczną. Jako pierwsze środowisko daje człowiekowi możliwość wszechstronnego rozwoju, zaspokajania jego potrzeb i włączania go w świat wartości i norm społecznych. Człowiek identyfikujący się z rodziną przejmuje reprezentowane przez nią poglądy, postawy, wzory zachowania i postępowania, często na całe życie, przy czym nie zawsze są to wzory pozytywne.

- **instytucje edukacyjne.** Do instytucji edukacyjnych należą: przedszkola, szkoły (podstawowe, gimnazja, licea/technika, uczelnie wyższe); placówki realizujące działalność dydaktyczno-wychowawczą prowadzone poprzez instytucje kulturalne, oświatowe, środki masowego przekazu, organizacje i stowarzyszenia oraz placówki prowadzące różne formy kształcenia dorosłych (Uniwersytety trzeciego wieku oraz szkolenia np. szkolenia kandydatów na kierowców).

Szkoła jest najstarszą i najważniejszą instytucją społeczną stworzoną w celu przygotowania młodego pokolenia do dorosłego życia. Z tradycyjną szkołą nierozzerwalnie związany jest nauczyciel oraz program nauczania. Na przestrzeni dziejów szkoła podlegała i nadal podlega ewolucji. Obecnie w Polsce i większości krajów świata działa szkoła klasowo-lekcyjna, której podstawy naukowe stworzył Jan Amos Komeński. Zdaniem części pedagogów szkoła klasowo-lekcyjna między innymi utrudnia przestrzeganie pedagogicznej zasady indywidualizacji polegającej na dostosowaniu wymagań programowych i innych do potrzeb, oczekiwań i możliwości poszczególnych uczniów.

Obecnie poszukiwany jest nowy model szkoły, który miałby zastąpić szkołę tradycyjną.

- **środki masowego przekazu i opinia publiczna.** Środki masowego przekazu odgrywają ogromną i stale rosnącą rolę w życiu publicznym. Ich wpływ na społeczeństwo jest różny (zależny od intencji nadawcy i ewentualnego podlegania przez niego wpływom politycznym) i polega na:

- szerokim dostępem odbiorców do rzetelnej wiedzy o świecie,
- przekazywaniu wiedzy niepełnej.
- przekazywaniu wiedzy fałszywej.

Media masowe docierając do dużych grup odbiorców kształtują opinię publiczną tj. system przekonań i poglądów na sprawy publiczne, w tym na bezpieczeństwo ruchu drogowego. Na opinię publiczną również duży – zarówno pozytywny jak i negatywny wpływ – wywierają elity tj. osoby znajdujące się najwyżej w hierarchii społecznej (politycy, intelektualiści, artyści, sportowcy, duchowni, ale także potentaci finansowi i celebryci).

- **Subkultura/kontrkultura/kultura alternatywna** (w odniesieniu do grup młodzieżowych). **Subkultura** określana jest jako zespół wzorów kulturowych, wyróżniających daną grupę w społeczeństwie. Wzory te dotyczą tylko niektórych przejawów życia grupy i muszą być uzupełnione przez wzory kulturowe dominujące.

Kontrkultura („antykultura”) to zespół wzorów kulturowych, który kształtuje się w opozycji do wzorów dominujących i obejmuje całokształt aktywności kulturowej grupy. [14]

Kultura alternatywna to zespół wzorów kulturowych autonomiczny wobec kultury dominującej. „*Jest to [...] pozytywna propozycja przeformułowania elementów kultury dominującej, wzbogacona o pewne elementy nowe lub pochodzące z innych kręgów kulturowych*” [3, s. 126]

Człowiek jest istotą społeczną (*Homo est animal sociale – Arystoteles*), ponieważ:

- rozwój człowieka jest nierozdzielnie związany ze społeczeństwem,
- tylko w społeczeństwie może on realizować swoje potrzeby,
- jego wiedza o świecie kształtuje się dzięki innym ludziom,
- społeczeństwo umożliwia mu przeżycie w początkowym okresie jego życia,
- może on oddziaływać na otaczającą go rzeczywistość.

Każde społeczeństwo narzuca swoim członkom określone wartości i normy zachowania zaakceptowane i przyjęte przez większość. Ludzie oczekują od siebie nawzajem postępowania odpowiedzialnego i przewidywalnego, gwarantującego ład społeczny i bezpieczeństwo. Jednym z obszarów życia społecznego, wymagającym przestrzegania określonych wartości i norm jest uczestnictwo w ruchu drogowym.

3. Młodzież jako podmiot i przedmiot zainteresowania naukowców i społeczeństwa

Od starożytności młodzież była przedmiotem zainteresowania naukowców oraz animatorów życia społecznego wszystkich epok ze względu na ich obecne i przyszłe miejsce w kształtowaniu życia w sferze polityki, gospodarki, rozwoju społecznego i kultury. W starożytnej Grecji i Rzymie przywiązywano dużą wagę do kształtowania postaw obywatelskich. Młodemu pokoleniu wpajano poczucie honoru, męstwa, poszanowania dla wiedzy i doświadczenia ludzi starszych.

Szczególne formy wychowania młodzieży obowiązywały w Sparcie. W systemie tym, narzucano konieczność izolacji młodzieży od świata zewnętrznego. Ważny element wychowawczy stanowiły wzory wojskowe.

Rzymianie stosowali bardzo surowe wychowanie. Ojcowie mieli prawo karać swoje dzieci chłostą, więzić, a nawet sprzedawać w niewolę.

W okresie średniowiecza młodzież zajmowała pozycję wyznaczoną jej przez urodzenie (pochodzenie społeczne) oraz zamożność rodziny.

Odmienne spojrzenie na młodzież pojawiło się pod wpływem ideologii odrodzeniowej. W Polsce określił je kanclerz i hetman wielki koronny Jan Zamoyski: „Takie będą Rzeczypospolite, jakie ich młodzieży chowanie”.

W okresie Oświecenia zakładano szkoły państwowe, świeckie, nastawione na wychowywanie młodzieży w duchu obywatelskim.

Od początku XIX wieku do II połowy XIX wieku źródłem przemian byli ludzie młodzi, którzy stali się podmiotem światopoglądu epoki romantyzmu (kult młodości) oraz inicjatorami przemian ustrojowych („walka ze starym światem”).

Od II połowy XIX wieku młodzież była postrzegana głównie jako siła robocza i jednocześnie jako żarliwi patrioci oraz społecznicy.

Nowe spojrzenie na ludzi młodych i ich problemy pojawiło się od lat 60. XX wieku. Zaczęto wówczas tworzyć ośrodki naukowe w celu prowadzenia badań dotyczących młodzieży. W Polsce w 1983 roku utworzono w Warszawie Instytut Badań Problemów

Młodzieży, którego głównym zadaniem była koordynacja wielu zagadnień dotyczących tej grupy społecznej.

W obecnym świecie integracji europejskiej młodzież charakteryzuje się m.in.:

- wysokim stopniem indywidualizacji,
- ryzykiem działania,
- późnym rozpoczęciem życia zawodowego,
- zadawalającym poziomem edukacyjnym,
- wysokim stechnizowaniem i otwartością na postęp technicznego,
- osłabieniem więzi rodzinnych.

„Obserwuje się zanik autorytetów, niewydolność wychowawczą szkoły, rodziny i innych podmiotów wychowawczych. Młode pokolenie Europejczyków wchodzi w dorosłe życie w klimacie napięć, lęków i strachów, co wiąże się z odrzucaniem dotychczasowego porządku, chaosem normatywnym i aksjologicznym, brutalizacją życia społecznego. (...) Pościg za pieniądzem powoduje upadek obyczajów, zachowań określanych mianem „przyzwoitość”. Ujawnia się osłabienie tzw. kultury wysokiej, która zmusiła do nabywania oglądy, uczenia się norm i odpowiednich zachowań. Zastępuje ją kultura masowa i rynek. (...) Zauważa się, że z ekranów telewizyjnych wypierana jest ona przez polityków „prostaków” i ludzi biznesu oraz idoli kultury masowej. Rozpoznając kondycję młodzieży w kontekście rozwoju kultury (postaw, zachowań, wartości przekazywanych z pokolenia na pokolenie), zauważa się, że dorośli nie nadążają z wychowaniem młodzieży i stają się wobec niej bezradni. Z kolei młodzież, dążąc do samodzielności, odrzuca obowiązujące normy i wzory, tworząc swoisty świat własnych zainteresowań i wartości, akcentując swoją odrębność swoim językiem, upodobaniami estetycznymi czy artystycznymi” [22, s. 20].

4. Współczesna młodzież i jej problemy

Anna Mazur kreśli następujący obraz współczesnej młodzieży: *„Młody człowiek w labiryncie rozterek i niepokojów, wciąż szukający odpowiedzi na dręczące go pytania – oto obraz współczesnej młodzieży. Trzeba pamiętać, że żyjemy w świecie pełnym przemocy, agresji, brutalizacji życia codziennego, zawładniętego przez sidła Internetu i telewizji. Niewątpliwie jest to świat, w którym brakuje czułości, wrażliwości na ludzką krzywdę i przede wszystkim wzajemnej miłości. Młodzież po prostu często zatracą się w codziennych problemach, nie radząc sobie z ich rozwiązaniem, a efektem są przejawiane przez nią trudności wychowawcze” [15, s. 195].*

Z pozoru obecnie większości młodych ludzi nie brakuje niczego: dostępu do edukacji i nowoczesnej technologii, obecności rówieśników, odpowiedniego standardu życia (warunków mieszkaniowych, żywienia, ubrania), bezpieczeństwa, możliwości rozwijania swoich pasji itp. Pomimo to współczesna młodzież ma bardzo wiele problemów, których dorosłe otoczenie nie rozumie lub po prostu nie zauważa. Młodych ludzi dręczy niepewność związana z wejściem w dorosłość, znalezieniem pracy, brak akceptacji wśród rówieśników i/lub w domu, co prowadzi do różnego rodzaju patologii, takich jak: alkoholizm, narkomania, przestępczość, samobójstwa. Do najczęstszych motywów sięgania przez dzieci i młodzież po różnego typu środki psychoaktywne (narkotyki, leki, alkohol) należą:

- ciekawość,
- namowa,
- naśladownictwo,
- chęć przeżycia przyjemności, uzyskanie lepszego samopoczucia,

- chęć nawiązywania kontaktów,
- nieśmiałość.

Według psychologów branie środków uzależniających jest sygnałem problemów ucznia, z którymi sobie nie radzi. Należą do nich:

- brak porozumienia w domu,
- kłopoty w nauce;
- brak wiary w siebie;
- niepowodzenia z pierwszą miłością.

Natomiast pracownicy poradni psychologiczno-pedagogicznych wskazują na następujące problemy:

- trudności w kontaktach z rówieśnikami;
- poczucie osamotnienia i nieakceptacji przez grupę rówieśniczą;
- brak przyjaciół, ucieczka od kontaktów;
- częste sytuacje konfliktowe;
- niezadowolenie z kontaktów rodzinnych;
- niemożność porozumienia się w podstawowych sprawach;
- brak poczucia oparcia psychicznego ze strony rodziców, uczucie niechęci a nawet nienawiści do nich;
- trudności i niepowodzenia szkolne, niesatysfakcjonujące wyniki w nauce;
- złe samopoczucie w szkolnych grupach rówieśniczych;
- konflikty z nauczycielami.

Zdarza się, że grupy rówieśnicze tworzone przez młodzież są niebezpieczne. Ich członkami są często osoby zaniedbane i odrzucone w środowisku domowym. Szukają one zaspokojenia swoich potrzeb społecznych, głównie uznania w grupie rówieśniczej, wśród osób podobnych do siebie, także nieprzystosowanych, prezentujących buntowniczą postawę wobec dorosłych. Istnieją również grupy młodzieży, które kwestionują wszelkie zwyczaje kulturowe, prezentują buntowniczą postawę wobec dorosłych, negują styl życia dorosłych itp.

Andrzej Chudowski wskazuje następujące specyficzne cechy, charakteryzujące współczesną młodzież:

- brak ukształtowanej świadomości kulturowej ale podatność na identyfikację z różnymi postawami, wartościami społeczno-politycznymi,
- inicjatywność i dążenie do zmian rzeczywistości, żywiłowo i emocjonalnie wskazywanie swoich aspiracji i celów,
- głęboki krytycyzm wobec ludzi dorosłych, odrębność zainteresowań i dążeń,
- skrajność w poszukiwaniu wartości życia indywidualnego, społecznego, zawodowego,
- nowe sposoby (w tym niekonwencjonalne) w kreacji siebie i otaczającej rzeczywistości kulturowo-cywilizacyjnej [22].

Wyniki badań wskazują, że świat budowany teraz przez młodzież i w niedalekiej przyszłości przez nią zdominowany może być światem zaskakującym. W tym świecie dotychczasowe wyróżniki i racje uzyskują nowe znaczenia, a dawne symbole tracą sens. Doskonale ilustruje to wypowiedź uczennicy jednego z najlepszych warszawskich liceów przy okazji prawyborów prezydenckich: „*Co mnie obchodzi, że zabili jakichś tam górników?*” [3].

5. Grupy rówieśnicze

O przynależności do grupy młodzieży decyduje wiek (kryterium biologiczne). Wiek osób się zmienia, przynależność do grupy młodzieży nie trwa zatem długo. W naukach społecznych powszechnie przyjęto, że okres młodzieńczy trwa od zakończenia dzieciństwa do uzyskania dojrzałości społecznej [4].

Ze względu na kryterium wiekowe młodzież dzieli się na:

- młodsze nastolatki 13-15 lat,
- starsze nastolatki 16-18 lat,
- młodych dorosłych 19-24 lata.

Człowiek już od momentu urodzenia uczestniczy w różnego rodzaju grupach: rodzinie, grupie znajomych i przyjaciół, grupie rówieśników w szkole i poza nią, a następnie jako członek organizacji społecznych i politycznych oraz grupy zawodowej i towarzyskiej. Przynależność do grupy łączy się poczuciem silnego związku i solidarności z członkami tej grupy.

Grupa rówieśnicza to grupa osób w podobnym przedziale wiekowym, które łączą więzi emocjonalne oraz normy postępowania i działania. Każdy człowiek w ciągu swego życia należy do różnych grup rówieśniczych. Stanowią one jedno z głównych źródeł mechanizmów socjalizacyjnych, ze względu na wywieranie przez grupę wpływu na zachowanie jej członków, ich postaw, wartości, procesów poznawczych [10].

W każdym człowieku jest potrzeba identyfikacji z jakąś grupą. Najbardziej naturalna wydaje się wspólnota pokoleniowa, grupa osób, będących mniej więcej w tym samym wieku, tzw. generacja. Grupy rówieśnicze mają ogromny wpływ na kształtowanie się charakteru i osobowości młodych ludzi, którzy w wieku dojrzewania są niezwykle podatni na wpływ ze strony rówieśników, dlatego przynależność do określonej grupy może mieć zarówno pozytywny jak i negatywny wpływ na ich członków. Ze względu na stosunki emocjonalne panujące w grupie, grupy rówieśnicze można podzielić na:

- formalne (klasy szkolne, organizacje młodzieżowe, organizacje samorządowe, koła naukowe),
- nieformalne (nie są odgórnie organizowane, powstają spontanicznie i nie zawsze można mieć nad nimi kontrolę wychowawczą).

6. Subkultury młodzieżowe

W niemal każdym społeczeństwie istnieją grupy ludzi o charakterystycznej odrębności tj. subkultury (podkultury). Najczęściej przyjmuje się, że są to grupy ludzi, których członkowie mają odmienne aspiracje, potrzeby, systemy wartości, normy i zasady postępowania niż ogół społeczeństwa, w którym żyją. Pojęcie subkultura często wywołuje pejoratywne skojarzenia, ze względu na łamanie norm społecznych i obyczajowych, patologię i specyficzny styl życia członków takich grup. Podkultury mogą tworzyć różni ludzie w różnym wieku.

Subkultury młodzieżowe w dziejach ludzkości istniały „od zawsze”, ponieważ zawsze byli i są młodzi ludzie, którzy nie akceptują otaczającej rzeczywistości kulturowo-społecznej i ogólnie przyjętych norm postępowania. Jednak nigdy w historii zjawisko to nie występowało w takiej skali, jaka miała miejsce w drugiej połowie XX wieku i trwa nadal.

Naukowcy przyczyn tego stanu rzeczy upatrują w trudnościach współczesnego życia oraz nieskutecznych i zdezaktualizowanych metodach wychowawczych (*Uczymy dziś nasze dzieci żyć w świecie, którego już nie ma – Albert Camus*).

Podobnie o młodzieży mówi Jean Jousselin. Bunt, protest, przeciw istniejącemu porządkowi bez wyraźnie postawionego celu, np. chuligaństwo jest charakterystyczny dla młodych osób, przybiera różne formy, ale jest podobny w wielu krajach. Poprzez te odruchy młodzi poszukują odpowiedzi na temat sensu świata. Rozpad więzi rodzinnych, chęć wyróżnienia powodują, że chętnie łączą się w bandy, ale w głębi pozostają samotni i odosobnieni. Ich sposób bycia jest maską przykrywającą niepokój, konflikt i samotność. Samoobrona objawia się w agresji, poczuciu mocy, w brawurze, manifestacji siły i pewności siebie; rozpacz i wrażliwość w cynizmie i brutalności.

Jousselin napisał, że sposób nabywania doświadczeń przez młodzież nabiera cech (...) *eksperymentu, próby, czy testu, czasem nawet wyzwania. Doświadczenie staje się okazją do umacniania poczucia własnej wartości, podkreślenia niezależności (...). Dla młodzieży doświadczenie związane jest raczej z próbą podejmowania wysiłku, z możliwością wyróżnienia się, z przeżywaniem nowych sytuacji* [31, s. 268].

Okres rozwoju spontanicznej kultury młodzieżowej obejmuje trzy następujące fazy:

- subkultura młodzieżowa. Charakteryzuje ją chęć odróżnienia się od reszty społeczeństwa głównie przez ubiór, sposób spędzania czasu wolnego, język,
- okres kontrkultury. W tym okresie młodzież uświadamia sobie swoją odrębność pokoleniową i kulturową, protestuje przeciwko zasadom funkcjonowania oraz wartościom zachodniego kręgu kulturowego, kwestionuje porządek świata rządzonego przez wartości materialne, nastawionego na efektywność i zysk.
- faza kultury alternatywnej. Jest to okres totalnej krytyki zastanego świata dorosłych [21].

Wszyscy ludzie od najmłodszych lat chcą być akceptowani przez środowisko, w którym żyją (wyjątkiem mogą być osoby zaburzone pod względem intelektualnym lub psychicznym). Potrzeba ta jest szczególnie silna w okresie dojrzewania, gdy młodemu człowiekowi nieodzowne jest wsparcie i obecność rówieśników myślących tak jak on.

Według Barbary Fatygi w różnych momentach swojego życia ok. 20% młodzieży podlega oddziaływaniu poszczególnych grup, środowisk, organizacji lub/i orientacji subkulturowych. Są to zarówno członkowie i twórcy tych grup, jak i grono ich fanów i sympatyków oraz „osoby przyciągane „na chwilę” bądź to ze względu na modę, bądź związki towarzyskie, sympatie ideologiczne, spektakularne działania (na przykład uliczne) czy wreszcie zwykły przypadek” [3, s. 86].

Cechą charakterystyczną subkultur młodzieżowych jest ich wielość, szybkość powstawania i relatywnie krótki czas zarówno ich trwania jak i przynależności do nich młodzieży. Zwykle każda subkultura młodzieżowa ma własną muzykę, która wskazuje na przynależność do tej subkultury oraz pozwala odróżnić ją od innych subkultur. Subkulturę może także tworzyć młodzież zafascynowana np. pewnym rodzajem muzyki (np. metalowcy).

Poniżej przedstawiono główne cechy charakterystyczne wybranych znaczących subkultur młodzieżowych.

Młodzież jako podmiot...

	<p>Anarchiści. Ruch, który pojawił się w drugiej połowie XIX w. Jego początki w Polsce to połowa lat 80. i powstanie Ruchu Społecznej Alternatywy (RSA) oraz ruchu Wolność i Pokój. Anarchiści odrzucają wszelką kontrolę państwa nad ich życiem, domagają się całkowitego zniesienia przymusu i ucisku, wolności, równości i sprawiedliwości społecznej. Anarchizm ma wiele odłamów (klasycznych, np. indywidualistyczny, kolektywistyczny, komunistyczny, syndykalistyczny, bezprzymiotnikowy i innych, np. pacyfistyczny, feministyczny, zielony anarchizm, chrześcijański itd.). Według anarchistów wszyscy są równi bez względu na narodowość, rasę, płeć, tożsamość seksualną, wiek, religię. Anarchiści ubierają się zwykle w czarne kurtki z ćwiekami albo ramoneski, dzinsy i glany.</p>
	<p>Blokersi. Pojęciem tym określane są „przedstawiciele subkultury młodzieżowej, powstałej wśród mieszkańców dużych osiedli miejskich”. [25] Powszechnie kojarzeni są jako sfrustrowani, bezrobotni, pozbawieni perspektyw, często nadużywający alkoholu i marihuany młodzi ludzie spędzający czas na osiedlowych podwórkach. Blokersi często mylnie łączeni są z subkulturą hiphopową.</p>
	<p>Emo. Jest to jedna z najmłodszych subkultur młodzieżowych i obecnie najbardziej powszechna wśród młodych ludzi na świecie. Nazwa Emo pojawiła się w latach 80. w Stanach Zjednoczonych. Obecny kształt Emo przyjęło na początku XXI wieku. Subkultura ta (bardziej kontrkultura) pojawiła się jako sprzeciw przeciwko materialistycznemu i wulgarnemu stylowi życia amerykańskich raperów. Emo to połączenie mrocznego wizerunku, głębokiej duchowości i krytycznego podejścia do świata, poczucia braku sensu.</p> <p>Emo to osoby zamknięte w sobie, uważające, że nikt nie jest w stanie zrozumieć ich nastrojów i emocji wynikających z rozdźwięku pomiędzy ich wrażliwością i otoczeniem. Towarzyszą im rozmyślenia o śmierci i samobójstwie. Charakterystyczny wygląd Emo to długie skośne grzywki zasłaniające twarz, blady makijaż, w którym mocno podkreślone są oczy, spodnie rurki, stare trampki i koszulki z wizerunkiem zespołów.</p>
<p>Clubbing narodził się w Stanach Zjednoczonych około 1985 roku. Jest to styl życia nastawiony na przyjemność i jednocześnie sposób na spędzanie wolnego czasu / weekendu w klubach. Często clubbersi przebywają w ciągu jednego wieczoru lub nocy w kilku różnych klubach. Imprezy, którym towarzyszy alkohol oraz deficyt snu są wyczerpujące, dlatego wielu ich uczestników sięga po narkotyki i dopalacze, by mieć siłę do tańczenia i zabawy, nie czuć zmęczenia, głodu, bólu mięśni. Ze względu na bardzo głośną muzykę na imprezach mało się rozmawia, a więzi łączące bawiących się są iluzoryczne.</p>	

	<p>Goci (subkultura gotycka). Subkultura gotycka powstała na przełomie lat 70. i 80. XX wieku z nurtu post punk. Gotyk ma wiele odłamów. Wielu gotów interesuje się okultyzmem, literaturą, sztuką, wampiryzmem, mitologią nordycką i słowiańską oraz tematami mistyczno-chrześcijańskimi i gnostycznymi. Członków tej subkultury cechuje dystans do świata, namiętna i romantyczna postawa życiowa. Większość strojów jest utrzymana w ciemnych kolorach przeważa czerń, czerwień, fiolet, granat. Sposób bycia i ubierania się gotów sprawia, że często przypisuje się im stosowanie przemocy, szerzenie nienawiści a nawet rasizmu. Wiele osób błędnie utożsamia subkulturę gotycką z satanizmem. Za typowe stroje gotów uznaje się ubrania wzorowane na XIX-wiecznej arystokracji, czarne płaszcze lub łączenie ich ze współczesnymi ubraniami.</p>
	<p>Hipsterzy. Wśród członków tej subkultury są osoby w różnym wieku. Główną cechą stylu hipsterów jest niezależność wobec mainstreamu (głównego nurtu kultury masowej; popkultury). Hipsterzy to mieszkańcy wielkich miast, charakteryzujący się ironicznym stosunkiem i dystansem do otaczającej ich rzeczywistości. Kreują swoją „wyjątkową” pozycję w społeczeństwie poprzez stwarzanie wrażenia dostępu do najnowszej mody, nowych kierunków w kulturze i sztuce itp. Hipstersi cenią niezależność myślenia, zajmowanie się twórczością artystyczną, zainteresowanie niszowymi formami kultury.</p>
	<p>Neofaszyści. Subkultura ta jest rozpowszechniona niemal na całym świecie. Należą do niej głównie młodzi mężczyźni w wieku od 14 do 25 lat o różnym pochodzeniu społecznym i poziomie wykształcenia. Członkowie grup neofaszystów nie akceptują aktualnej rzeczywistości społecznej i chcą ją zmienić w celu silnej koncentracji władzy i bezwzględnego podporządkowania jej zgodnie z faszystowskimi wzorcami działania.</p> <p>Faszyzm charakteryzuje się:</p> <ul style="list-style-type: none">• próbami nałożenia kontroli państwowej na wszystkie aspekty życia,• regulacją i kontrolą środków produkcji,• wynoszeniem państwa jako nadrzędnego ponad jednostkę, instytucje, grupy je tworzące• używaniem mocnej retoryki; wzywa do heroicznego, masowego wysiłku w celu odtworzenia minionej potęgi• posłuszeństwem wobec lidera, jego kultu <p>Typowymi ich zachowaniami są przemoc, poniżanie i upokarzanie upatrzonych ofiar. Niektórzy członkowie tej subkultury noszą specjalny strój (szare koszule, czarne skórzane kurtki), używają słownictwa, zawierającego nacjonalistyczne zwroty, gromadzą pamiątki, np. po III Rzeszy.</p>

Straight edge (SE, sXe). Subkultura straight edge wyłoniła się na początku lat 80. XX w. w Stanach Zjednoczonych z ruchu punków. Osoby utożsamiające się z ideologią straight edge nie palą papierosów, nie spożywają alkoholu, unikają przypadkowych kontaktów seksualnych, nie zażywają narkotyków, a także nie stosują przemocy. Cechą charakterystyczną straight edge jest aktywny tryb życia, realizacja idei D.I.Y. (Do It Yourself) polegającej na samodzielnym wykonywaniu przedmiotów użytkowych oraz organizowaniu imprez i akcji na rzecz lokalnej społeczności. Według członków tego ruchu konsumpcja i dobra materialne nie są wyznacznikami jakości życia. Spory wewnątrz ruchu na temat niektórych wątków, np. stosunku do aborcji, choć wciąż funkcjonujące, zostały zepchnięte na dalszy plan poprzez popularyzację hasła "unity" ("jedność").

Symbolem straight edge jest X. Znak ten malowano na rękach nieletnich przy wejściu do barów, w których odbywały się koncerty. Dzięki temu barmani wiedzieli, którym osobom nie wolno sprzedawać alkoholu. Zwyczaj ten przejęto przez zwolenników ideologii SE, którzy zaczęli malować X na dłoniach w celu zmanifestowania swoich wyborów i poglądów i nosić go na ubraniu. W Polsce poglądy ruchu straight edge oraz jego istnienie nie są powszechnie znane.

Ze względu na preferowane wartości wyróżnić warto także „młodzież wywodzącą się z rodzin inteligentnych, często (...) zubożałych. Rodziny te są jeszcze ciągle w stanie przekazywać tradycyjnie inteligentne wartości (...): ideał służby społecznej, egalitaryzm rozumiany jako równość szans, działanie na rzecz upośledzonych grup społecznych. Jest to zarazem grupa młodzieży, która jest dobrze wyposażona w kapitał kulturowy: po dobrych liceach, odczytana, bywała w świecie. Bardzo często młodzież z tej grupy reprezentuje uwewnętrzniony, odnowiony katolicyzm (...) nie ma wśród nich zwolenników seksu przedmałżeńskiego, rozwodów czy aborcji. Wartości inteligentne łączą z kultem perfekcjonizmu, doskonaleniem duchowym i profesjonalizmem. (...) Wartości rodzinne cenią wysoko, jednak wiele osób z tej grupy długo pozostaje samotnymi ze względu na "pracoholizm" i brak czasu. Ich własne rodziny funkcjonują równie dobrze jak firmy, w których pracują.” [4]

Inna grupa to młodzi ludzie, którzy nie należą do żadnej subkultury, ale są typowymi przedstawicielami mentalności epoki postmodernizmu, którą cechuje: indywidualizm, egocentryzm, konsumpcjonizm i utylitaryzm.

Przedstawiona powyżej krótka charakterystyka współczesnej młodzieży wskazuje jak bardzo jest to zróżnicowana grupa przede wszystkim pod względem kulturowym, w związku z czym wymaga nowego podejścia wychowawczego i terapeutycznego.

7. Współczesna młodzież jako adresaci działań edukacyjnych na rzecz bezpieczeństwa ruchu drogowego

7.1. Szkolenie kierowców

W Polsce szkolenie i egzaminowanie kandydatów na kierowców regulują odpowiednie akty prawne jak Ustawa Prawo o ruchu drogowym, Ustawa o kierujących pojazdami, Ustawa o swobodzie działalności gospodarczej, rozporządzenia i inne oraz dyrektywy UE. Dyrektywy szczególnie ważną rolę odgrywają w procesie harmonizacji i ujednolicania systemów prawnych państw członkowskich, w tym w zakresie szkolenia i egzaminowania kierowców.

Młodzi, niedoświadczeni kierowcy w wieku 18-24 lata, posiadający prawo jazdy krócej niż 2 lata, są od dawna poważnym zagrożeniem dla bezpieczeństwa ruchu drogowego na całym świecie, ze względu na duży ich udział w wypadkach drogowych, zarówno jako sprawców jak i ofiar. Szczegółowe analizy wypadków z udziałem młodych kierowców prowadzone przez międzynarodowych ekspertów wykazały, że główne różnice pomiędzy „młodymi kierowcami” a pozostałymi kierowcami wynikają przede wszystkim z braku odpowiedniego doświadczenia i świadomego podejmowania ryzyka przez tych pierwszych. W związku z tym najlepsze rezultaty szkolenia młodych kierowców może przynieść jedynie kombinacja następujących form i metod:

- *Szkolenie podstawowe.* Treści szkolenia powinny wynikać z dokładnie sprecyzowanych celów odnoszących się do określonych procesów poznawczych i decyzyjnych, cech osobowościowych, umiejętności motorycznych, postaw, stanów emocjonalnych. Metody pracy dydaktycznej muszą być odpowiednio dobrane do celów szkolenia: poznawczego (rozumienie i prawidłowe wykorzystanie w praktyce wiedzy o zachowaniu człowieka w ruchu drogowym, o pojeździe i przepisach ruchu drogowego), emocjonalnego (wywołanie i utrzymanie motywacji do bezpiecznych zachowań na drodze) i psychomotorycznego (ukształtowanie umiejętności podejmowania prawidłowych działań na podstawie zebranych i przetworzonych informacji). Najbardziej skuteczne są tu: praca w grupach, dyskusja, edukacja rówieśnicza (peer to peer), interaktywne programy multimedialne, jazda z komentarzem.
- *Jazda z osobą towarzyszącą.* Rozwiązanie to polega na nauce jazdy prowadzonej pod nadzorem osoby, która nie jest zawodowym instruktorem nauki jazdy. Daje ono możliwość zdobycia znacznie większego doświadczenia niż podczas szkolenia tradycyjnego. Eksperci oceniają, że osoby uczące się tradycyjną metodą przejeżdżają średnio około 300 km, natomiast jeżdżący z osobą towarzyszącą 10 razy więcej. Ryzyko udziału w wypadku drogowym jest o 30% niższe dla kierowcy, który rozpoczął naukę jazdy z osobą towarzyszącą w wieku 16 lat niż dla kierowcy szkolonego metodą tradycyjną. Nie wykazano natomiast wpływu tej metody szkolenia na postawy młodych kierowców.
- *Prawo jazdy na próbę.* Celem okresu próbnego, najczęściej obowiązującego przez okres pierwszych dwóch lat po otrzymaniu prawa jazdy, jest kształtowanie i wzmacnianie bezpiecznych zachowań kierowcy poprzez stopniowe zapoznawanie się z różnymi sytuacjami na drodze i nabywanie indywidualnych doświadczeń. W tym czasie kierowcy pozostają pod wzmożonym nadzorem i podlegają wielu ograniczeniom, a także zaostrzonym restrykcjom w przypadku naruszenia przez nich przepisów ruchu drogowego.
- *Dodatkowe szkolenie z zakresu bezpieczeństwa ruchu drogowego.* Celem tego szkolenia jest przeciwdziałanie nadmiernemu zaufaniu we własne umiejętności i możliwości oraz ponowne uwrażliwienie na niebezpieczeństwa w ruchu drogowym. Najczęściej jest to jednodniowe szkolenie obejmujące zarówno zagadnienia teoretyczne jak i praktyczną jazdę.

W latach 1998-1999 realizowano unijny projekt pod akronimem GADGET (Guarding Automobile Drivers through Guidance, Education and Technology), w ramach którego opracowano podstawowe wytyczne dotyczące celów i zawartości programów szkolenia kierowców, przedstawione w formie matrycy.

Matryca GDE (Goals for Driver Education) określa główne poziomy i obszary edukacji kierowców w ujęciu hierarchicznym, pozwalającym na lepsze zrozumienie bezpiecznego

kierowania pojazdem. Cztery poziomy obejmują kolejne etapy szkolenia, od opanowania podstawowych manewrów, przez ćwiczenie umiejętności jazdy w ruchu drogowym i umiejętności prawidłowego planowania podróży, po kształtowanie postaw i odpowiedzialności w ruchu drogowym. Do każdego poziomu przypisane są trzy obszary obejmujące: wiedzę i umiejętności, świadomość ryzyka, samoocenę. Najczęściej w ramach szkolenia realizowane są dwa poziomy w ramach pierwszego obszaru. Oznacza to, że kandydat na kierowcę w ramach szkolenia na prawo jazdy otrzymuje wiedzę i umiejętności w zakresie znajomości przepisów ruchu drogowego, obsługi pojazdu, prostych manewrów oraz ćwiczy to w ruchu drogowym. Czasami podczas szkolenia realizowany jest obszar drugi w ramach dwóch pierwszych poziomów – przyszłemu kierowcy uświadamia się ryzyko wynikające z nieprawidłowych zachowań. Bardzo rzadko realizowany jest obszar trzeci.

obszary poziomy	wiedza i umiejętności	świadomość ryzyka	samoocena
postawy, styl życia	wiek, płeć, pozycja społeczna	akceptacja ryzyka, normy grupowe	kontrolowanie emocji, ocena umiejętności
sposób i cel używania pojazdu	planowanie podróży, środki transportu	alkohol, zmęczenie, obecność pasażerów, pora doby	ocena stanu psychofizycznego i własnych możliwości
prowadzenie pojazdu w ruchu	prawo, współpraca, spostrzeganie	nieprzestrzeganie przepisów i zasad ruchu	dopasowanie stylu jazdy do umiejętności
kontrolowanie pojazdu, podstawowe manewry	zasady funkcjonowania i obsługi pojazdu, ruszanie, jazda na wprost, etc	zapinanie pasów, stan techniczny pojazdu	ocena możliwości pojazdu (prędkość, hamowanie)

Rys. 2. Matryca GDE (Goals for Driver Education)

Fig. 2. GDE matrix (Goals for Driver Education)

źródło: Bezpieczeństwo Ruchu Drogowego. Teoria i Praktyka. Edukacja (2012). red. I. Leśnikowska-Matusiak Warszawa: Instytut Transportu Samochodowego, s. 140, za: M. Dąbrowska-Loranc, Standaryzacja procesu szkolenia kierowców w świetle integracji krajów Unii Europejskiej, Kwartalnik motoryzacyjny BRD, 3/2006, Warszawa, s.15.

Projekt MODULE CLOSE-TO był realizowany pilotażowo w latach 2004-2006 w 5 krajach europejskich. Wyniki tego projektu dały podstawę do jego kontynuowania i rozszerzenia. W latach 2007-2010 projekt był realizowany w 11 krajach Unii Europejskiej.

Pomysł projektu MODULE CLOSE-TO został zaczerpnięty z programów zapobiegających uzależnieniom od narkotyków, alkoholu i zachorowań na AIDS, w których osoby uzależnione, zakażone wirusem HIV opowiadają innym historię swojego uzależnienia, swojej choroby, jak do tego doszło i jak z tym uzależnieniem, chorobą walczą (metoda peer-to-peer/edukacja rówieśnicza). Opowiadają po to, aby słuchacze nie popełnili ich błędów. Zajęcia z udziałem takich osób, mają więc charakter prewencyjny.

W ramach projektu MODULE CLOSE-TO opracowano nową metodę szkolenia przyszłych kierowców. Polega ona na bezpośredniej konfrontacji kursantów z ryzykownymi zachowaniami na drodze młodych kierowców – sprawców wypadków i konsekwencjami ich czynów. Spotkanie ze sprawcą wypadku drogowego na długo pozostaje w pamięci osób uczestniczących w kursach na prawo jazdy, wywołuje dyskusję nad typowymi ryzykownymi zachowaniami, które w połączeniu z brakiem doświadczenia,

są przyczyną nieproporcjonalnie dużej liczby wypadków powodowanych przez młodych kierowców.

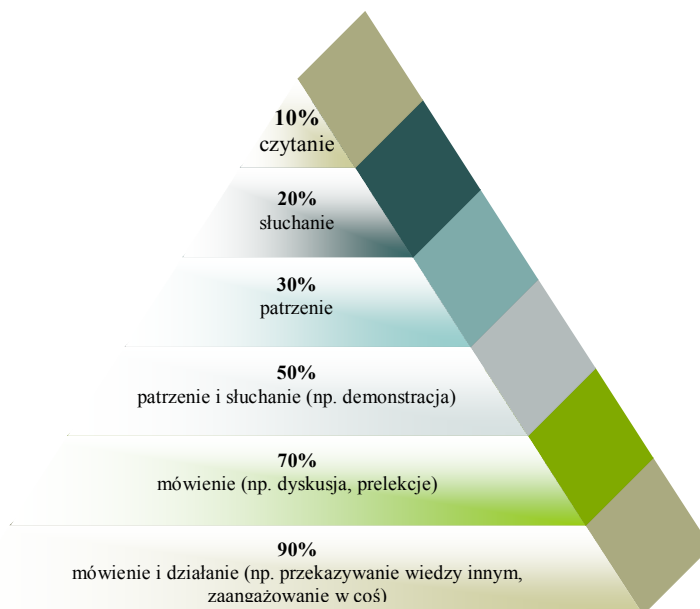
Głównym celem projektu MODULE CLOSE-TO było zwrócenie uwagi organom rządowym zajmującym się bezpieczeństwem ruchu drogowego na konieczność opracowywania i realizowania zajęć dla kandydatów na kierowców w oparciu o nowe metody edukacyjne (np. takie jak w projekcie MODULE CLOSE-TO) mające na celu zmianę postaw i zachowań kierowców, a w rezultacie służące poprawie bezpieczeństwa ruchu drogowego poprzez osiągnięcie trwałej redukcji liczby wypadków drogowych z udziałem młodych kierowców).

Zmiana niewłaściwych postaw i zachowań kandydatów na kierowców (młodych kierowców) jest możliwa dzięki uwrażliwieniu ich na znaczenie własnego zachowania w ruchu drogowym jako kierującego pojazdem i jego wpływu na zdrowie i bezpieczeństwo własne, a także innych uczestników ruchu, refleksji nad własnym zachowaniem w ruchu drogowym, przewidywaniu i ocenie własnego zachowania, samokontroli. [1]

7.2. Edukacja szkolna i pozaszkolna

Edukacja w zakresie bezpieczeństwa ruchu drogowego wymaga nieustannego poszukiwania i tworzenia nowych skutecznych metod nauczania i wychowania. Na efektywność edukacji ma wpływ wiele czynników, które działają na uczniów w sposób odmienny, z różną siłą i skutecznością. Przy wyborze metod nauczania należy:

- uwzględniać potrzeby ucznia,
- rozbudzać motywację do uczenia się,
- uwzględniać indywidualne podejście do nauczania i brać pod uwagę emocjonalny rozwój ucznia.

Rys. 3. Piramida zapamiętywania tzw. stożek Dale'a, który przedstawia procentowe zapamiętywanie informacji dzięki zmysłom.

Fig. 3. The memorizing pyramid, so called Dale's cone, which shows the percentage memorization of information through the senses

źródło: opracowanie własne na podstawie J. Siwiecki, Trójkąt Dale'a – prosta odpowiedź na trudne pytanie cz. II, ehta.pl/2013/09/21/trojkat-dalea-prosta-odpowiedz-na-trudne-pytanie-cz-ii/

Powyższa piramida obrazuje skuteczność zapamiętywania nowych informacji ze względu na zastosowaną metodę nauczania. Najmniej skuteczne w tym przypadku są metody podające jak np. wykład, a najbardziej – angażujące w działanie.

Do najbardziej skutecznych metod w edukacji bezpieczeństwa ruchu drogowego należą metody aktywizujące (np. metoda projektów, przypadków, sytuacyjna, przewodniego tekstu, inscenizacji, dyskusja dydaktyczna, burza mózgów, mapa pojęciowa, metaplan (cicha dyskusja), drama, drzewko decyzyjne, gry dydaktyczne itd.). Ich celem jest stawianie ucznia w takiej sytuacji, aby odczuwał potrzebę podejmowania działań, jakich od niego oczekujemy. W metodach aktywizujących:

- akcent przeniesiony jest z programu nauczania na ucznia i rozwijanie jego kompetencji,
- uczący się jest aktywnym podmiotem zdobywającym wiedzę poprzez własne doświadczenia i poszukiwania,
- nauczyciel wspomaga uczącego się przez stwarzanie mu sposobności do doświadczeń, zaangażowania emocjonalnego, samodzielnego przemyślenia problemu.

W edukacji bezpieczeństwa ruchu drogowego są również przydatne metody pracy z młodzieżą sprawiającą trudności wychowawcze. We współczesnym świecie obserwuje się wzrost zachowań negatywnych wśród dzieci i młodzieży prawie w każdym środowisku, w którym młodzież na co dzień przebywa. Są to: agresja, przemoc, uzależnienia i inne przejawy niedostosowania społecznego charakteryzujące młodzież sprawiającą trudności wychowawcze tj. „(...) o poważnie zaburzonej postawie wobec zasadniczych wymagań społecznych. Zachowanie ich nacechowane jest nieprzestrzeganiem podstawowych zasad postępowania i norm społecznych obowiązujących młodzież w tym wieku. Zachowania te nie mają charakteru sporadycznego, ale są względnie trwałe” [18, s. 25] przejawiające się także w ruchu drogowym. W pracy z taką młodzieżą, aby wyeliminować nieprawidłowe zachowania należy stosować niekonwencjonalne, ale sprawdzone metody, do których należą między innymi:

- Metoda ART – Trening Zastępowania Agresji (ART – ang. Agression Replacemant Training). Trening Zastępowania Agresji obejmuje:
Trening Umiejętności Prospołecznych. Głównym celem treningu umiejętności prospołecznych jest nabycie umiejętności radzenia sobie w codziennym życiu. Nowo nabyte umiejętności mają umożliwić osobom, które odbyły trening radzenie sobie z problemowymi zdarzeniami w sposób efektywny w każdym miejscu i czasie. Procedura tego elementu treningu obejmuje: modelowanie (odzwierciedlenie zachowań), odgrywanie ról, udzielanie informacji zwrotnych i transfer (przeniesienie wyuczonych umiejętności na prawdziwe życie);
- Trening Kontroli Złości. Podstawowym celem treningu kontroli złości jest nauka redukcji poziomu narastającej złości. Nauka obejmuje między innymi: identyfikowanie zjawisk, które sprowokowały złość oraz sygnałów sygnalizujących poziom wzrostu złości, stosowanie technik redukujących pobudzenie fizjologiczne w organizmie oraz powstrzymanie agresywnych zachowań;
- Trening Wnioskowania Moralnego. Celem treningu wnioskowania moralnego jest rozwijanie zdolności podejmowania dojrzałych moralnie decyzji poprzez dyskusję, której przedmiotem są fundamentalne zagadnienia lub wartości moralne będące ze sobą w konflikcie. Zadaniem uczestników jest dokonanie wyboru między sprzecznymi ze sobą możliwościami [5, 6, 7].

- Arteterapia (łac. ars sztuka i terapia) czyli leczenie przez sztukę. Funkcją edukacyjną tej terapii jest dostarczanie dodatkowych wiadomości przydatnych do ponownego wyjaśnienia sensu i celu życia oraz umiejętności radzenia sobie w różnych sytuacjach, natomiast funkcja korekcyjna polega na przekształcaniu szkodliwych nawyków na bardziej wartościowe. Może przejawiać się na przykład w różnych formach niesienia pomocy osobom mającymi problem z niedostosowaniem się do otaczającego świata, wyrównaniu braków i ograniczeń psychofizycznych. Do głównych formy arteterapii należą: muzykoterapia, choreoterapia, plastykoterapia, terapia przez teatr. Arteterapia pomaga odnaleźć motywację do działania, uwrażliwia emocjonalnie, rozwija wyobraźnię i kształtuje pozytywne emocje, ułatwia poszukiwanie nowych celów życiowych, ułatwia budowanie porozumienia, wspomaga rozwój i uczy rozwiązywania codziennych życiowych problemów.
- Terapia otoczeniem (milieu therapy) czyli terapia przez otoczenie (środowisko) społeczne. Terapia ta polega przede wszystkim na postawieniu wychowanka w sytuacji „totalnego oporu” (total push) pozytywnych oddziaływań. Spośród licznych form resocjalizacji w środowisku otwartym na największą uwagę zasługują obozy archeologiczne oraz żagloterapia. Terapia otoczeniem pozwala przełamać u wychowanków patologiczne poglądy i postawy dzięki czemu mogą oni odnaleźć się w społeczności, zmieniać swoje postawy i zachowania na społecznie akceptowane [15].

8. Współczesna młodzież jako adresaci działań na rzecz bezpieczeństwa ruchu drogowego

KET (Kentucky Educational Television) jest siecią stacji telewizyjnych w stanie Kentucky Ameryki Północnej, producentem cyfrowych narzędzi edukacyjnych i do programowania; źródłem informacyjnym na temat spraw publicznych. Oferuje ludziom na całym świecie możliwość kontynuacji nauki przez całe życie.

KET jest siecią publicznej radiofonii i telewizji w Stanach Zjednoczonych, obejmującą całe społeczeństwo Stanów oraz okolicznych państw przez 16 nadajników.

Misją KET jest uczynienie stanu Kentucky lepszym miejscem do życia poprzez edukację jego społeczności, inspirowanie, informowanie i integrowanie obywateli za sprawą mediów publicznych.

KET to wysokiej jakości media w obszarze edukacji realizowanej w klasach lekcyjnych, prywatnych domach i lokalnych społecznościach. W celu zaspokojenia różnorodnych potrzeb odbiorców produkuje i dostarcza innowacyjne programy i usługi, dając wszystkim obywatelom dostęp do informacji kulturalnych i edukacyjnych.

Wartości KET:

- uczenie się – uczenie się przez całe życie, dążenie do wiedzy,
- sprawiedliwy dostęp – równy dostęp do potrzebnych zasobów,
- bezstronność \ równe traktowanie – szacunek dla wszystkich,
- kreatywność – wyobraźnia, zachęcanie do działania i wypowiedzi,
- innowacyjność – właściwe wykorzystanie zaawansowanych technik i technologii,
- doskonałość – osiągnięcie wysokiej jakości i skuteczności,
- uczciwość – przestrzeganie najwyższych standardów postępowania,
- różnorodność (w tym również etniczna) – włączenie do grona pracowników, społeczności, realizowanych usług i przekazywanych treści,

- wspólnota – współpraca w kierunku wspólnych celów.

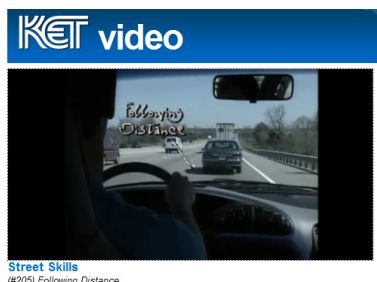
Każde dziecko i dorosły, niezależnie od pochodzenia, miejsca zamieszkania czy statusu ekonomicznego, może uzyskać dostęp do wysokiej jakości edukacji poprzez programy KET (KET, KET2, KET KY) oraz KET.org (największa kolekcja filmów o Kentucky, PBS, publikacji dla uczniów i nauczycieli). KET ponadto organizuje szkolenia dla dzieci i dorosłych, np. w formie e-learningu z różnych dziedzin z wykorzystaniem technologii informacyjnych.

Jednym z nich jest program **STREET SKILLS** realizowany od 2001 do 2011 roku.

Nieuwaga jest przyczyną 90% wypadków wśród nastoletnich kierowców w Stanach Zjednoczonych. A najbardziej niebezpieczne podczas jazdy jest pisanie sms. Wypadki drogowe są główną przyczyną śmierci osób w wieku 15-20-lat. Śmiertelność kierowców w wieku 16-19 jest cztery razy większa niż kierowców w wieku 25-69. 77% wypadków powstaje w wyniku błędu kierowcy, którego można uniknąć. Pisanie sms zwiększa możliwość zaistnienia wypadku o 23 razy.

Program o tematyce bezpiecznej jazdy pod hasłem „Prowadzenie samochodu może być zabawą. Prowadzenie samochodu daje wolność. Prowadzenie samochodu może zabić.” składa się z serii płyt KET przeznaczonych dla nastoletnich kierowców. Zawiera informacje dotyczące rozproszenia uwagi podczas kierowania pojazdem. Narratorem jest aktor pochodzący z Kentucky Josh Hopkins.

Zestaw DVD zawiera cztery 30 minutowe filmy: *Sztuka kierowania* (The Art of Driving), *Prawo natury* (Nature's Laws), *Samochód* (The Car) i *Droga* (The Road), które odpowiadają czterem zagadnieniom tożsamym z tytułami filmów. Dodatkowy dysk zawiera m.in. 10 minutowy film o rozpraszaniu uwagi podczas kierowania pojazdem oraz podsumowanie wszystkich elementów pt. *Warto wiedzieć* (Need to Know) (zdawanie, pogoda, utrzymywanie dystansu wywiady z nastolatkami, które uległy wypadkowi podczas pisania / odbierania sms, itp.). Na stronie programu www.ket.org/streetskills dostępne są poradniki dla prowadzącego i uczestników oraz wiele ciekawych zagadnień uzupełniających akcję.

Zestaw *STREET SKILLS* oraz klatka z filmu *Need to Know* o zachowaniu dystansu.

Wypadki drogowe są główną przyczyną śmierci młodych ludzi na całym świecie. Każdego roku na drogach świata umiera 400 tysięcy młodych ludzi w wieku 15-29 lat, a miliony zostaje rannych. Każdego dnia umiera 1 tys. osób. Liczby te, to nie tylko statystyki. Za każdą z nich jest osoba, rodzina, przyjaciel i opowieść o tym jak życie może zmienić się w jednej chwili. W odpowiedzi na ten problem, wielu młodych ludzi chce działać na rzecz bezpieczeństwa drogowego, podnosić świadomość w swoim środowisku i zachęcać decydentów do intensywniejszych działań.

YOURS (TWÓJ) – Młodzież dla Bezpieczeństwa Drogowego jest globalną organizacją młodzieżową, której powstanie zainicjowały obchody pierwszego Światowego

Zgromadzenia Młodzieży ONZ dla Bezpieczeństwa Drogowego 2007 organizowanego przez Światową Organizację Zdrowia. Zaproszono wtedy 400 młodych delegatów z różnych krajów świata do dyskusji nt. problemu, jakim jest udział młodych osób w wypadkach drogowych. Organizacja została założona przez młodzież, organizacje międzyrządowe (Światowa Organizacja Zdrowia) oraz sektor prywatny (Michelin). Od 2010 roku YOURS działa jako niezależna organizacja pozarządowa.

YOURS stara się mieć przedstawicieli młodzieży we wszystkich krajach na świecie, pracujących razem, by pokonać globalny kryzys bezpieczeństwa drogowego; jest również członkiem Współpracy ONZ na rzecz Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego (United Nations Road Safety Collaboration).

Wizja: Świat, w którym młodzi ludzie nie umierają lub nie zostają rannymi w ruchu drogowym.

Misja: YOURS jest unikalną globalną młodzieżową organizacją, która działa dla bezpieczeństwa młodych ludzi w ruchu drogowym.

Zważywszy na to, że wypadkom drogowym można zapobiec, jest nie do przyjęcia, że młodzi ludzie umierają i zostają rannymi na drogach. Jeśli nie będziemy działać, aby zwalczyć ten problem sytuacja ta będzie się rozwijać.

YOURS jest przekonana i wierzy w potencjał młodzieży; zmobilizowanie, inspirowanie i angażowanie młodych ludzi do podejmowania działań; wzajemne wspieranie dla bezpieczeństwa ruchu drogowego; edukację rówieśniczą; pozytywne podejście, które polega na traktowaniu bezpieczeństwa ruchu drogowego jako atrakcyjnego i „cool” dla młodych.

Działanie YOURS opiera się na trzech filarach: promowanie spraw młodzieży i bezpieczeństwa ruchu drogowego; inspirowanie młodych ludzi, umożliwienie im dostępu do sieci i wymiany informacji oraz rozwijanie ich potencjału, wiedzy i umiejętności.

Trzy filary YOURS to:

- poparcie i świadomość: wypracowanie jednego stanowiska młodzieży w sprawach bezpieczeństwa ruchu drogowego na poziomie globalnym; zwiększenie świadomości młodzieży o tym problemie i zaangażowanie w działania w zakresie bezpieczeństwa drogowego. YOURS chce być głosem młodych dla bezpieczeństwa drogowego,
- inspirowanie, połączenie i zjednoczenie: połączenie młodych ludzi przez organizacje pozarządowe działające dla bezpieczeństwa ruchu drogowego na całym świecie; współpraca, wymiana doświadczeń i informacji, np. poprzez zespoły regionalne, Internet,
- rozwój zdolności: wyposażenie młodych ludzi w umiejętności zarządzania projektami, skutecznej komunikacji i udzielania wsparcia, w celu organizowania skutecznych kampanii bezpieczeństwa ruchu drogowego w swoich krajach i podnoszenia świadomości, dostarczania wiedzy i rozwijania umiejętności, których potrzebują do realizacji własnych działań z zakresu bezpieczeństwa ruchu drogowego. Ten filar składa się z dwóch elementów: podręcznika (zestawu zaleceń) dla młodzieży podejmującej działania dla bezpieczeństwa drogowego (Youth and Road Safety Action Kit) oraz warsztatów (YOURS Workshops).

**Youth and Road Safety
Action Kit**

Podręcznik dla młodzieży podejmującej działania dla bezpieczeństwa drogowego jest głównym narzędziem wykorzystywanym w programie YOURS. Został napisany przez młodych i dla młodych ludzi w przystępny sposób oraz zweryfikowany przez ekspertów z całego świata. Opierając się na tym podręczniku prowadzone są interaktywne warsztaty, których elementem są

Młodzież jako podmiot...

edukacja rówieśnicza i aktywne uczenie się. YOURS proponuje dwie możliwości warsztatów: *młodzież dla bezpieczeństwa ruchu drogowego* i *szkolenie osób wspomagających młodzież dla bezpieczeństwa ruchu drogowego*.

Bezpłatny podręcznik jest dostępny dla wszystkich. Jego przyjemna i atrakcyjna forma ma zwrócić uwagę młodzieży na problemy tej grupy wiekowej w ruchu drogowym i wskazać sposoby poprawy tej sytuacji, zainspirować i wyposażyć w wiedzę, której potrzebują do działania.

Młodzieżowy ruch dla globalnego bezpieczeństwa na drogach nabiera tempa, ale nadal wiele osób ma problem ze znalezieniem rzetelnych informacji o bezpieczeństwie drogowym i potrzebuje wskazówek. Zawarte są one właśnie w tym podręczniku.

Pierwsza część koncentruje się na kryzysie bezpieczeństwa drogowego i jego głównych problemach związanych z młodymi osobami (ryzyko, prędkość, alkohol, narkotyki, nieużywanie kasków, rozpraszanie uwagi).

Przykładowe strony podręcznika YOURS.

Druga część to zalecenia odnośnie planowania i realizacji projektów z zakresu bezpieczeństwa ruchu drogowego.

Ostatnia część to opis kluczowych działań i procesów, które mogą sprawić, że ich projekty osiągną sukces: budowanie partnerstwa, udziału społeczeństwa, tworzenie sieci współpracy i pozyskiwanie funduszy.

Podręcznik został wyprodukowany przy wsparciu Michelin, Międzynarodowej Unii Promocji Zdrowia i Edukacji (International Union for Health Promotion and Education (IUHPE)), wsparciu technicznym Centrum Kontroli i Zapobiegania Chorobom (Centers for Disease Control and Prevention (CDC)), Zakładu Zapobiegania Wypadkom (Division of Unintentional Injury Prevention).

Podręcznik jest dostępny na: www.youblisher.com/p/655825-Youth-and-Road-Safety-Action-Kit/

Stan Victoria w Australii ma długą historię badań i edukacji w zakresie bezpieczeństwa drogowego oraz dobrych praktyk. Jedną z nich jest wielopoziomowy **Program Bezpieczeństwo drogowe dla młodych osób**. Wiele grup, szkół i ogółu społeczeństwa jest zaniepokojonych udziałem młodych kierowców w wypadkach drogowych i skalą tego zjawiska; są zmotywowani do zajęcia się tą kwestią.

Partnerstwo Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego Wspólnoty Stanu Wiktorii (Victorian Community Road Safety Partnership) oraz Referencyjna Grupa ds.

Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego Stanu Wiktorii (Victorian Road Safety Education Reference Group) zaangażowały się w promocję i realizację tego kompleksowego programu oraz propagowanie wyników badań z tego zakresu. Wszystkie informacje na ten

temat dostępne są na stronie: www.roadsafetyeducation.vic.gov.au/research.html. Kilka z nich dotyczy zachowań nastolatków i młodych osób w ruchu drogowym. M. in. są to:

- Skuteczna wspólnota młodzieży i szkoła dla bezpieczeństwa ruchu drogowego: podsumowanie badań
- Młodzież dla bezpieczeństwa ruchu drogowego: skuteczne praktyki: Wychowanie komunikacyjne w szkole średniej: przewodnik dobrych praktyk; Wspólnota bezpieczeństwa drogowego – młodzi uczestnicy ruchu: przewodnik dobrych praktyk
- Ryzyko wśród młodych kierowców i sprawców wypadków drogowych: przewodnik dobrych praktyk
- Dlaczego podejmowane działania adresowane do młodych uczestników ruchu są nieskuteczne?

Ponadto, na stronie www.roadsafetyeducation.vic.gov.au/resources/secondary-school.html opisano propozycje działań wspierających edukację z zakresu bezpieczeństwa ruchu drogowego dla tej grupy, np.

- Kluczyki proszę (Keys please) – sesja dla kursantów lub przyszłych kursantów na prawo jazdy.
- Połączenie kropek (Connecting the Dots) – 20 minutowy dokument opowiadający historię wypadku samochodowego i jego następstw z udziałem grupy młodych mężczyzn.
- DriveSmart – darmowy program, który pomaga młodym ludziom ćwiczyć swoje umiejętności i stać się bardziej doświadczonymi i bezpiecznymi kierowcami.
- Spoglądając na naszych kolegów (Looking After our Mates) – bezpłatna prezentacja dla szkół i społeczności na temat. brania narkotyków, odpowiedzialnego picia alkoholu i bezpiecznej jazdy.

howsafeisyourfirstcar?

Komisja ds. Wypadków w Transporcie – TAC (Transport Accident Commission, Australia) została

powołana w 1986 roku. Jej zadaniem jest finansowanie leczenia i świadczeń dla osób poszkodowanych w wypadkach komunikacyjnych. Jest również zaangażowana w promowanie bezpieczeństwa na drogach i poprawę systemu wychodzenia z traumy w stanie Wiktorii. TAC jest finansowana ze składek kierowców płaconych podczas rejestracji samochodów.

TAC stworzyła program (wykorzystujący e-mail jako kanał dotarcia) i stronę internetową adresowaną do młodych kierowców dotyczącą dwóch zagadnień:

- zwiększenie świadomości na temat bezpieczeństwa jako kluczowego zagadnienia w wyborze pojazdu,
- zwiększenie świadomości, że posiadanie nowego modelu samochodu nie gwarantuje bezpieczeństwa oraz elementów, na które należy zwrócić szczególną uwagę przy zakupie własnego pierwszego auta.

Celem programu **Jak bezpieczny jest twój pierwszy samochód?** jest uświadomienie nowym kierowcom i ich rodzicom znaczenia bezpieczeństwa pojazdów przy zakupie pierwszego samochodu, zapewnienie narzędzi do porównania samochodów i pomoc w podjęciu właściwej decyzji.

Zakup pierwszego samochodu jest jedną z ważniejszych decyzji dla młodego człowieka. Minęły czasy, gdy szukano najtańszego pojazdu. Mając na uwadze, że młodzi kierowcy, w wieku do 25 lat stanowią grupę największego ryzyka, pierwszy samochód musi reprezentować sobą coś więcej niż ładny wygląd, kolor, zużycie paliwa, głośniki –

musi być bezpieczny. Strona www.howsafeisyourcar.com.au/ pomaga w porównaniu funkcji dostępnych w samochodzie ważnych ze względu na bezpieczeństwo, w pojazdach kilku typów i przedziałach cenowych.

Oceny bezpieczeństwa oparte są na wynikach Australijskiego Programu Oceny Nowych Samochodów (Australasian New Car Assessment Program (ANCAP)). Wskaźniki dla używanych samochodów pochodzą z Oceny Bezpieczeństwa Używanych Samochodów (Used Car Safety Ratings (UCSR)) i są oparte na danych uzyskanych ze zderzeń tych pojazdów. Wspierane są one przez australijskie i nowozelandzkie kluby automobilowe, władze stanowe i federalne.

Toyota Australia wzmacnia swoje zaangażowanie na rzecz bezpieczeństwa ruchu drogowego poprzez współpracę z krajowymi organizacjami non-profit. Celem tych działań jest m.in. dostarczanie ważnych informacji nt. bezpieczeństwa drogowego uczniom szkół średnich.

Koncern organizuje jednodniowe praktyczne szkolenia dla starszych

uczniów dotyczące bezpiecznej jazdy, unikania i minimalizowania skutków kolizji i sytuacji ryzyka. Program o nazwie **RYDA** jest kierowany do 17 i 18-latków i ma krajowy zasięg.

Ta grupa wiekowa jest szczególnie aktywna zwłaszcza podczas wakacji. Ważne jest, aby zanim wsiądą do samochodu przeciwczyli niektóre manewry i utrwaliли wiedzę teoretyczną, zdobyli nowe umiejętności zanim otrzymają prawo jazdy na próbę.

Program RYDA prowadzony jest przez wyszkolonych trenerów z doświadczeniem w edukacji w zakresie bezpieczeństwa drogowego. Obejmuje on sześć interaktywnych sesji, przeznaczonych dla małych grup uczestników oraz spotkanie z uczestnikiem wypadku samochodowego, który opowiada jak to doświadczenie wpłynęło na życie jego, rodziny i przyjaciół.

Program wpływa na ograniczenie ryzykownych zachowań młodych osób: zmniejszenie prędkości, niekorzystanie z telefonów podczas jazdy. Młodzi kierowcy są bardziej świadomi wpływu własnego postępowania na bezpieczeństwo drogowe. Toyota zamierza rozszerzyć grupę uczestników o nauczycieli i rodziców. Jest zdania, że należy szukać nieustannie nowych rozwiązań i możliwości dotarcia do młodych osób. Program RYDA jest realizowany od kilkunastu lat i ciągle się rozwija; zainteresowanie nim stale rośnie. Dotychczas wzięło w nim udział ponad 250 tys. uczniów.

8.1. Młodzi kierowcy – wysokie ryzyko wypadku

Młodzi kierowcy (kierowcy w wieku od 17 do 24 lat) to jedna z największych grup ryzyka wśród użytkowników dróg. W stanie Queensland Australii każdego roku około 100 ofiar ginie w wypadkach drogowych z udziałem młodych kierowców (w tym kierowców, pieszych i pasażerów), a ponad 2 tys. młodych kierowców jest hospitalizowanych. Badania wykazały, że najczęstsze czynniki przyczyniające się do powstawania wypadków drogowych z udziałem młodych kierowców to brak doświadczenia, nadmierna pewność siebie, świadome podejmowanie ryzyka.

Aby lepiej zrozumieć przyczyny zachowań młodych kierowców, w szczególności ich skłonność do podejmowania ryzyka Departament Transportu i Dróg (Department of Transport and Main Roads) wspólnie z Centrum Badań Wypadków i Bezpieczeństwa Drogowego (Centre for Accident Research and Road Safety) podjęli projekt badawczy kompilujący m.in. aktualne badania dotyczące najlepszych praktyk i programów edukacyjnych dla uczniów w wieku 10-12 i młodych kierowców. Jego wyniki przedstawiono w *Przeglądzie literatury i kluczowych elementów dobrych praktyk* (www.tmr.qld.gov.au/~media/Safety/Schoolroadsafety/Student%20driver%20education/Literature_review.pdf).

Efektom tego projektu było opracowanie dwóch publikacji:

- *Przewodnik dla szkół: Jak wybrać dostawców programów edukacyjnych z zakresu bezpieczeństwa ruchu drogowego dla starszych uczniów* (www.tmr.qld.gov.au/~media/Safety/Schoolroadsafety/Student%20driver%20education/090710_schoolsguidebrochure_footer.pdf).
- *Przewodnik do oceny programów edukacyjnych z zakresu bezpieczeństwa ruchu drogowego dla młodych dorosłych* (www.tmr.qld.gov.au/~media/Safety/Schoolroadsafety/Student%20driver%20education/Evaluation_guide.pdf) wraz z narzędziami do ewaluacji.

Departament udostępnił materiały (www.tmr.qld.gov.au/Safety/School-road-safety/Student-driver-education/School-road-safety-resources.aspx), które mogą być wykorzystywane przez nauczycieli podczas zajęć ze starszymi uczniami w celu dostarczania im wiedzy, kształtowania umiejętności, postaw i zachowań, którzy wkrótce zostaną młodymi kierowcami.

Okładki przewodnika przeznaczonego dla szkół oraz do oceny programów edukacyjnych z zakresu bezpieczeństwa ruchu drogowego.

Podsumowanie

Realizacja celów polityki transportowej Unii Europejskiej na lata 2011-2020 tj. zmniejszenie o 50% liczby śmiertelnych ofiar wypadków drogowych do roku 2020 oraz zero zabitych na drogach w 2050 roku wymaga podjęcia wielu nowych, bardziej skutecznych działań, w tym w obszarze edukacji. Działania te powinny obejmować zarówno dzieci i młodzież jak i ludzi dorosłych w różnym wieku.

Młodzież stanowi specyficzną grupę uczestników ruchu drogowego. Kierowcy w wieku 18-24 lata posiadający prawo jazdy krócej niż 2 lata są jednym z głównych problemów bezpieczeństwa ruchu drogowego na całym świecie. Również w Polsce udział młodych osób w ogólnej liczbie wypadków drogowych jest znaczący, pomimo iż stanowią oni

zaledwie 10% ogółu populacji kierowców. Najczęstszą przyczyną śmierci osób w tej grupie wiekowej są właśnie wypadki drogowe. Głównymi przyczynami wypadków drogowych z udziałem młodych kierowców są brak doświadczenia i motywacji do bezpiecznej jazdy oraz skłonność do podejmowania ryzyka. Duża liczba wypadków drogowych z udziałem młodych kierowców oraz ich wysokie koszty – materialne i niematerialne – potwierdzają konieczność stałej modyfikacji programów oraz metod i środków szkolenia kierowców.

Osoby w wieku 15-24 lata wykazują różny stopień dojrzałości fizycznej, umysłowej i moralnej. Dla młodych ludzi jest to trudny okres w życiu, wielu z nich szuka zaspokojenia swoich potrzeb społecznych, głównie uznania w grupie rówieśniczej, tj. w grupie ludzi, której członkowie najczęściej mają odmienne aspiracje, potrzeby, systemy wartości, normy i zasady postępowania niż ogół społeczeństwa, w którym żyją. Z tego względu młodzi ludzie są trudnymi i niewdzięcznymi adresatami działań edukacyjnych, również w obszarze bezpieczeństwa ruchu drogowego, wymagającymi często niekonwencjonalnych metod i środków nauczania i wychowania.

Niestety, obecnie mamy do czynienia z ogólnym kryzysem edukacji oraz kryzysem jej podstawowych instytucji, przejawiającym się rezygnacją z wychowania, a skupianiem się jedynie na funkcji nauczania. Dlatego formalną edukację w zakresie bezpieczeństwa ruchu drogowego adresowaną do młodych ludzi należy wspomagać edukacją pozaformalną, opierającą się na praktyce, doświadczeniu i aktywności adresatów tych działań.

LITERATURA

- [1] Bezpieczeństwo Ruchu Drogowego. Teoria i Praktyka. Edukacja. (2012). red. I. Leśniowska-Matusiak Warszawa: Instytut Transportu Samochodowego.
- [2] Czerepaniak-Walczak M. (2006). Pedagogika emancypacyjna. Rozwój świadomości krytycznej człowieka. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- [3] Fatyga B. (2005). Dzicy z naszej ulicy. Antropologia Kultury Młodzieżowej. Warszawa: Ośrodek Badań Młodzieży Instytut Stosowanych Nauk Społecznych, Uniwersytet Warszawski.
- [4] Fatyga B. Młodzież. Jej układy wartości i ich wpływ na style życia. Ośrodek Badań Młodzieży ISNS UW; www.instesw.ebox.lublin.pl/ed/3/fatyga.html (19.02.2015)
- [5] Goldstein A., McGinnis E. (2001). Skillstreaming. Kształtowanie młodego człowieka. Nowe strategie i perspektywy nauczania umiejętności prospołecznych. Warszawa: Katolicka Fundacja Pomocy Osobom Uzależnionym i Dzieciom KARAN.
- [6] Goldstein A., McGinnis E. (2001). Skillstreaming. Kształtowanie umiejętności ucznia. Nowe strategie i perspektywy nauczania umiejętności prospołecznych. Warszawa: Katolicka Fundacja Pomocy Osobom Uzależnionym i Dzieciom KARAN.
- [7] Goldstein A., Reagles K., Amann L. (2001). Umiejętności chroniące (odmawiania): zapobieganie narkomanii wśród młodzieży. Warszawa: Katolicka Fundacja Pomocy Osobom Uzależnionym i Dzieciom KARAN.
- [8] www.its.waw.pl/FORUM_BEZPIECZENSTWA_TRANSPORTU,0,3020,1.html (19.02.2015)
- [9] Jankowski H. (1973). Etyka. Warszawa: PWN.
- [10] Janulewicz U., Publikacje edukacyjne, nr 13, 2014/2015 Publikacja nr 279, www.publikacje.edu.pl/publikacje.php?nr=279 (19.02.2015)
- [11] Kapias M., Zastosowanie klasycznej aretologii we współczesnej edukacji akademickiej Akademia Ekonomiczna im. K. Adamieckiego w Katowicach Katedra Nauk Humanistycznych Referat przedstawiony w ramach konferencji Chrześcijańskiego Forum Pracowników Nauki Nauka-Etyka-Wiara w Rogowie, 18-21.10.2007.
- [12] www.lex.pl/akt/-/akt/dz-u-ue-c-2013-56e-54 (19.02.2015)

- [13] Łobocki M. (2009). Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych, Warszawa: Impuls.
- [14] Lotman J., Uspienski B. (1977). O semiotycznym mechanizmie kultury, w: Semiotyka kultury, red. E. Janus, M. Mayenowa, Warszawa: PIW.
- [15] Mazur A., Niekonwencjonalne metody pracy z młodzieżą sprawiającą trudności wychowawcze, www.pedkat.pl/images/czasopisma/pk11/PK11a17.pdf (19.02.2015)
- [16] www.obserwatoriumbrd.pl/pl/analizy_brd/problemy_brd/mlodzi_kierowcy/charakterystyka_grupy/ (19.02.2015)
- [17] Okoń W. (1995). Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- [18] Ostrowska K., Psychologia resocjalizacyjna. (2008). W kierunku nowej specjalności psychologii. Warszawa: Wydawnictwo Edukacyjne Fraszka.
- [19] Pedagogika, T. 1. Podstawy nauk o wychowaniu (2006). red. B. Śliwerski, Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- [20] Petrykowski P., Społeczno-kulturowe aspekty podstaw wychowania, Olsztyn 2005; www.pedagogika.umk.pl/dokumenty/ksiazki/Petrykowski_Piotr-Spoleczno-kulturowe_aspekty_podstaw_wychowania.pdf (19.02.2015)
- [21] Piotrowski P, Subkultury młodzieżowe, Aspekty psychospołeczne. (2003). Warszawa: Wydawnictwo Akademickie ŻAK.
- [22] Polityka Młodzieżowa Unii Europejskiej. (2014). red. M. Boryń, B. Duraj, S. Mrozowska. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- [23] Przybyłowski J., recenzja książki Wolfganga Brezinki, Wychowanie i pedagogika w dobie przemian kulturowych, Wydawnictwo WAM, Kraków 2005. mazowsze.hist.pl/files/Warszawskie_Studia_Pastoralne/Warszawskie_Studia_Pastoralne-r2005-t2/Warszawskie_Studia_Pastoralne-r2005-t2-s121-124/Warszawskie_Studia_Pastoralne-r2005-t2-s121-124.txt (19.02.2015)
- [24] Refleksje nad współczesną pedagogiką w Polsce. (2012). red. E. Rogalski. Białystok: Niepaństwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- [25] Słownik Języka Polskiego PWN; sjp.pwn.pl/sjp/blokery;2552389 (19.02.2015)
- [26] Smolski R., Smolski M., Stadtmüller E. (1999). Słownik Encyklopedyczny. Edukacja Obywatelska. Wrocław: Wydawnictwo Europa. portalwiedzy.onet.pl/41737,,,,socjalizacja,haslo.html (19.02.2015)
- [27] Tomasiak P. Pedagogika wobec kryzysu wychowania, *Warszawskie Studia Teologiczne* XI/1998.
- [28] Uniwersalizm i tradycja w kulturze. *Kulturowa różnorodność*, cz. II (2011). red. A. Roguska, M. Danielak-Chomać. Siedlce: Fundacja na Rzecz Dzieci i Młodzieży SZANSA.
- [29] W kierunku europejskiego obszaru bezpieczeństwa ruchu drogowego: kierunki polityki {SEK(2010) 903. Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów.
- [30] *Warszawskie Badanie Stylów Życia Młodzieży. Narkotyki w Kulturze Młodzieży Miejskiej, koncepcja i wyniki badań* (maj 2008). red. B. Barbara Fatyga OBM UW, P. Zieliński KNSiA PW, współpraca: A. Hupa OBM UW, Warszawa.
- [31] Wojnar I. (1970). *Estetyka i wychowanie*. Warszawa: PWN.